

Primljeno: 8.3.2022.
Prihvaćeno: 25.3.2022.
DOI: 10.36506/av.65.7

Tomislav Jonjić

Zagreb, Hrvatska

jonjic.tomislav@gmail.com

ZAPISNIK TZV. KONFERENCIJE PRVAKA HSS-A U ZAGREBAČKOM HOTELU ESPLANADE U RUJNU 1945. GODINE

UDK: 329(497.5)HSS“194
94(497.5)“1945“

Izvorni znanstveni rad

Članak donosi dosad nepoznato gradivo, sačuvano u privatnom posjedu, o konferenciji prvaka Hrvatske seljačke stranke, koja je početkom rujna 1945. održana u zagrebačkom hotelu Esplanade. U posljednjih tridesetak godina sâm tijekom te konferencije razmjerno temeljito je rekonstruiran uglavnom na temelju redarstveno-sudskih materijala jugoslavenskih komunističkih vlasti, a ovo je zasad jedini poznati nekomunistički pisani izvor koji potvrđuje i u stanovitoj mjeri dopunjuje dosadašnje spoznaje. Osim što ilustrira politička razmišljanja i razmimoilaženja ministra Ivana Šubašića i dijela stranačkih prvaka u okolnostima novouspostavljene jugoslavenske komunističke diktature u ljeto 1945., dokument sadrži i zanimljive podatke o poratnim progonima, ubojstvima i položaju pristaša Hrvatske seljačke stranke i Hrvata uopće u obnovljenoj Jugoslaviji.

Ključne riječi: Hrvatska seljačka stranka; Ivan Šubašić, konferencija u hotelu Esplanade; Izvršni odbor Hrvatske (republikanske) seljačke stranke; Vladko Maček; izbori za Ustavotvornu skupštinu Demokratske Federativne Jugoslavije

1. Uvod

Nakon osovinskoga napada na Kraljevinu Jugoslaviju i proglašenja Nezavisne Države Hrvatske u travnju 1941., dotad najsnažnija i najutjecajnija hrvatska politička stranka, Hrvatska seljačka stranka (HSS), doživjela je unutarnje raslojavanje koje se može okarakterizirati i kao njezin raspad, tim prije što je odlukom državnih vlasti, kojom je naloženo da i njezini članovi uđu u sastav ustaškoga pokreta, uskoro bila formalno raspuštena.¹ Time je doista prestala djelovati kao jasno definirana struktura, a od njezinih organizacija u domovini na životu je ostao tek Hrvatski radnički savez, koji je u predodžbama novoga režima trebao postati nositeljem sindikalne djelatnosti.² Prestanak djelovanja stranke, dakako, nije značio da su njezini vodeći ljudi, kao i zastupnici koji su bili izabrani na skupštinskim izborima u prosincu 1938. na listi Udružene opozicije, prestali biti čimbenikom hrvatskoga političkoga života. Naprotiv, oni su na nj utjecali i dalje, i u domovini i u inozemstvu, čak i tada kad su sami bili potpuno pasivni ili onemogućeni djelovati.

Stranačko se je vodstvo u prvom razdoblju nakon Travanjskoga rata rascijepilo u dvije glavne skupine. Jedni su pristali uz novoproglašenu državu i svrstali se uz njezin režim, bilo prešutno, bilo tako da su i formalno – uz publicitet koji je režimska propaganda tomu procesu pridavala osobito do rane jeseni 1941. – stupili u ustaški pokret te nastavili politički djelovati u njegovu sastavu kao njegov integralni dio. Drugi, pak, u političkom smislu znatno raznorodniji dio na čelu s vođom stranke Vladkom Mačekom, zauzeo je položaj pasivne opozicije državi i osobito njezinu režimu koji je optuživan za sustavna nasilja i progone posebice srpskoga življa. Taj je dio pomno osluškiavao razvitak vojno-političkih događaja, uglavnom polažući svoje nade u vojnu i političku pobjedu Velike Britanije, kasnije i Sjedinjenih Američkih Država.³ S obzirom na heterogenost toga dijela sada već bivše stranke, koja je posljednjih godina zapravo nastupala kao

---

¹ Odredbom o političkim društvima koja rade na istim ciljevima kao i Hrvatski ustaški pokret propisano je »da sva politička društva, koja rade na istim ciljevima, kao i Hrvatski Ustaški Pokret, te koja su osnovana u glavnom na istim načelima, imaju unići u Ustaški Pokret, a njihovo članstvo ima se svrstati u ustašku organizaciju«. «Odredba o političkim društvima koja rade na istim ciljevima kao i Hrvatski Ustaški Pokret,» *Hrvatski narod* 3, br. 130 (24. lipnja 1941): str. 5. Odredba je, dakle, objavljena tek dva dana nakon njemačkoga napada na SSSR, premda je datirana u Glavnom ustaškom stanu 9. lipnja 1941. godine.

² Fikreta Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka* (Zagreb: Globus, 1983), str. 52.

³ Premda se, zacijelo zbog neupitno protukomunističke orijentacije vodstva i preteznoga članstva HSS-a, obično ističe kako je cijeli HSS bio prozapadno usmjeren, čini se da će biti potrebno istražiti do koje je mjere slavenofilsko nasljeđe stranačke ideologije i osobito Radićeve političke prakse pridonijelo kako jugoslavenskoj noti glavne struje radićevsko-mačekovske politike, tako i postupnomu priklanjanju dijela HSS-ova članstva jugoslavenskomu partizanskomu pokretu. Tako se, naime, ovdje, zbog višekratne promjene službenoga imena, naziva kasnija Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, odnosno Jugoslavenska armija, u čijem su sastavu, kao njezin integralni, neodvojivi i jugoslavenskoj središnjici podređeni dio, cijelo vrijeme rata djelovale i partizanske snage na području Nezavisne Države Hrvatske.

narodni pokret, te se je u nemaloj mjeri postavljala kao jedini autentični tumač htijenja i interesa hrvatskoga naroda, druge su političke grupacije i pokreti nastojali ojačati svoj položaj i utjecaj time što će privući prvake i članstvo HSS-a. Oni su pak tražili način kako da se u kontaktima i pregovorima s tim snagama ne kompromitiraju, a ipak osiguraju svoj položaj i po mogućnosti restauriraju HSS kao glavnu struju hrvatskoga političkoga i uopće društvenoga života.⁴

S osloncem na uvjerenje da većina Hrvata želi vlastitu neovisnu državu, koje je podupirala i Mačekova desetotravanjska izjava kojom je vođa HSS-a pozvao pristaše stranke da lojalno surađuju s novim vlastima, Pavelić i njegovi suradnici u više su navrata tijekom cijeloga postojanja Nezavisne Države Hrvatske pokušavali privoljeti vodeće ljude HSS-a da uđu u vladu,⁵ a na propagandnom su planu svoj legitimitet jačali stalnim ukazivanjem na to da većina prvaka i pristaša te bivše stranke sudjeluje u izgradnji i obrani države. To je, dakako, došlo do izražaja i pri sazivanju Hrvatskoga državnoga sabora za 1942. godinu.⁶ U taj je Sabor pozvana te je mandate prihvatila većina živućih osnivača Hrvatske pučke seljačke stranke, kao i većina zastupnika HSS-a izabranih na izborima u prosincu 1938. godine.⁷

⁴ Literatura o HSS-u doba Drugoga svjetskoga rata iznimno je bogata, a različiti autori na različite načine i prema nejednakim elementima kategoriziraju različite struje ili frakcije koje su na temeljima HSS-a nastajale od travnja 1941. godine. Usp. Jere Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike: Povodom Mačkove autobiografije* (Buenos Aires: Knjižnica Hrvatske revije, 1960); Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*; Dragovan Šepić, *Vlada Ivana Šubašića* (Zagreb: Globus, 1983); Ljubo Boban, *Dr. Tomo Jančiković: HSS između zapadnih saveznika i jugoslavenskih komunista* (Zagreb: Školska knjiga, 1996); Ivan Gabelica, "Hrvatska seljačka stranka i Nezavisna Država Hrvatska," *Politički zatvorenik* 12, br. 124-125 (2002): str. 22-29; br. 126 (2002): str. 17-22; br. 127 (2002): str. 17-20; br. 128 (2002): str. 21-25; br. 129 (2002): str. 20-25; 13, br. 130 (2003): str. 26-30; br. 131 (2003): str. 30-34; br. 132 (2003): str. 18-21; br. 133 (2003): str. 12-14; br. 134 (2003): str. 29-31; br. 135 (2003): str. 21-25; Zdenko Radelić, *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1996). U toj Radelićevoj knjizi navedena je opširnija bibliografija, koja uključuje i njegove članke koji se bave tom problematikom, a ovdje – s obzirom na prirodu ovih popratnih napomena – nisu pojedinačno citirani.

⁵ Prvi takvi pokušaji datiraju od sredine travnja 1941., tj. od vremena formiranja prve hrvatske državne vlade. Usp. Tomislav Jonjić, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.* (Zagreb: Libar, 2000), str. 341-342.

⁶ Usp. *Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj godine 1942.* (Zagreb: 1942); *Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.: 60. godišnjica Hrvatskog Državnog sabora 1942.-2002.* (Madrid: Višnja Pavelić, 2002).

⁷ Zanimljivo je da se i danas, kad i običan građanin iz dana u dana na televizijskim ekranima svjedoči uglavnom praznoj središnjoj dvorani Hrvatskoga sabora, u nekim historiografskim raspravama znade isticati da je među onim zastupnicima bivšega HSS-a koji su prihvatili mandat u Hrvatskom državnom saboru 1942. bilo onih koji nisu pristupili na neku od svega nekoliko održanih saborskih sjednica. Pravno i politički, međutim, nije relevantna samo faktična (ne)nazočnost na saborskoj sjednici – koju mogu spriječiti i sasvim banalni, posve nepolitički razlozi i uzroci – nego su jednako tako relevantni poziv te prihvaćanje vjerodajnica i verifikacija mandata. Zbog svega toga nije preporučljivo mehanički zaključivati o političkom stajalištu određene osobe, nego u obzir treba uzeti i druge okolnosti. Ovdje se samo uzgred može spomenuti da negativne političke posljedice zbog samoga neprihvaćanja vjerodajnica nije trpio nijedan pozvani zastupnički kandidat.

Međutim, Maček i krug oko njega uporno su odbijali sirenski zov ustaškoga režima, radije prihvaćajući pasivizaciju i povremene režimske represalije. Sâm predsjednik bivšega HSS-a držao je kako bi od postojećega režima bolje rješenje bilo dokidanje čak i ograničenoga državnoga suvereniteta i uvođenje njemačke vojne uprave,⁸ a svojim legitimnim predstavnicima i izaslanicima pred svijetom intimno je i dalje smatrao HSS-ove ministre u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi, posve svjestan da se time legitimira savezničko nastojanje za obnovom jugoslavenske države i Jugoslavija kao takva. Ti ministri, Juraj Krnjević i Juraj Šutej, s uskim krugom svojih suradnika bez ikakva osobita političkoga utjecaja, nastojali su – slično kao i bivši ban bivše Banovine Hrvatske Ivan Šubašić, koji je ujesen 1941. stigao u SAD – uvjeriti svjetsku javnost da su Hrvati protivnici Osovine, da je za zločine ustaškoga režima, koje je srpska i jugoslavenska, odnosno saveznička propaganda već od travnja 1941. silno uveličavala,⁹ odgovorna malobrojna i neutjecajna ustaška klika, a ne hrvatski narod, koji da iskreno želi obnovu Jugoslavije, ako bi u njoj bila osigurana ravnopravnost Hrvata i ponovno uspostavljena Banovina Hrvatska.¹⁰

I dok je s hrvatske nacionalističke odnosno ustaške strane Mačekovim pristašama tiho, ali uporno bilo spočitavano da svojom pasivnošću pridonose destabilizaciji ne samo režima, nego i države te legitimiraju pokušaje da se obnovi Jugoslavija, s protivničke ratne strane, u kojoj se je Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), tijesno naslonjena na Sovjetski Savez (SSSR), postupno odvajala od monarhističkih pobunjenika (četnika) i preuzimala vodstvo pokreta otpora, s ciljem obnove Jugoslavije i provedbe boljševičke revolucije, Mačekova je pasivnost tumačena kao možda neželjena i tek prešutna, ali ipak bitna potpora ustaškomu režimu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.¹¹

⁸ Bogdan Krizman, *Ustaše i Treći Reich: 1* (Zagreb: Globus, 1983), str. 128-130; Vladko Maček, *Memoari* (Zagreb: Hrvatska seljačka stranka, 1992), str. 164.

⁹ Jugoslavenski poslanik u Bukureštu Aleksandar Avakumović javljao je već 26. travnja 1941. da se u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj provodi »genocid nad srpskim narodom«. Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću: Internacionalizacija jugoslovenskih protivrječnosti 1941-1944* (Beograd: Narodna knjiga, 1983), str. 57. U tom su trenutku hrvatske žrtve na području te države bile znatno brojnije od srpskih.

¹⁰ Usp. Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike; Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943: Dokumenti*, ur. Bogdan Krizman (Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1981); *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1943-1945: Dokumenti*, ur. Branko Petranović (Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1983); Šepić, *Vlada Ivana Šubašića; Đuretić, Vlada na bespuću; Ljubo Boban, Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941-1943*, knj. 1-2 (Zagreb: Globus, 1988); Dinko Šuljak, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku* (Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1988); Milan Grol, *Londonski dnevnik 1941-1945* (Beograd: Filip Višnjić, 1990); *Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941-1945*, ur. Komnen Pijevac i Dušan Jončić (Beograd: Arhiv Srbije i Crne Gore, 2004).

¹¹ Iako to prelazi ovih napomena, valja spomenuti kako su vodstvo bivšega HSS-a, i osobito njegovi predstavnici u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi, tijekom dugoga ratnoga razdoblja upravo četnike (tzv. Jugoslovensku vojsku u otadžbini) smatrali svojom vojskom, pa su u više navrata javno pozivali Hrvate da im se pridruže u oružanoj borbi protiv Nezavisne Države Hrvatske i njezinih osovinskih saveznika.

Zato su komunisti od početka nastojali privući pristaše HSS-a na svoju stranu, a kad su, pored potpore Moskve, tijekom 1943. priskrbili i simpatije i potporu zapadnih saveznika, počeli su se postupno pripremati za obračun sa samim vodstvom te stranke, kako bi osigurali svoju dominaciju u obnovljenoj Jugoslaviji i spriječili ostvarenje angloameričkih planova o restauraciji monarhije. Budući da je vojno-politički razvitak išao na ruku jugoslavenskomu partizanskomu pokretu, s vremenom je sve veći broj pripadnika kruga koji se uvjetno može nazvati mačekovskim tražio dodire s partizanima, nastojeći tako ojačati i osobni i stranački položaj.¹²

2. Ivan Šubašić između Mačeka i Tita

Politiku HSS-a i u međuratnom razdoblju vodio je njezin najuži vrh, a ne formalna, pogotovo ne šira stranačka tijela, koja se zapravo nisu ni sastajala, ne računajući skupove izabranih narodnih zastupnika koji su se nakon skupštinskoga atentata u nekoliko posebnih prigoda okupili i nastupili kao tzv. Hrvatsko narodno zastupstvo, uglavnom s ciljem da u dramatičnim zgodama demonstriraju slogu i zajedništvo, a ne da definiraju stranačku politiku i donesu nekakve odluke. Tako su i u ratnom razdoblju, u pregovorima bilo s predstavnicima hrvatskoga režima bilo s predstavnicima jugoslavenskoga partizanskoga pokreta, u ime HSS-a – ponašajući se kao da stranka neupitno i dalje postoji – nastupali pojedinci za koje se je znalo ili pretpostavljalo da govore u ime njezina neospornoga vođe i predsjednika Vladka Mačeka, koji je od jeseni 1941. bio konfiniran u Jasenovcu, a od proljeća 1942. u Kupincu, odnosno u Zagrebu, te u znatnoj mjeri odsječen od veza sa svojim suradnicima.¹³

Premda su svoj legitimitet temeljili na rezultatima skupštinskih izbora 1935. i 1938. te na Mačekovu autoritetu koji načelno nije dovođen u pitanje, ti prvaci HSS-a koji su se, samostalno ili u međusobnom dogovoru, upuštali u pregovore na jednoj ili, osobito nakon što su Saveznici okrenuli leđa četnicima, a ishod rata postajao sve jasniji, na obje protivničke strane (August Košutić, Ljudevit Tomašić, Ivanko Farolfi, Tomo Jančiković, Božidar Magovac i dr.), zastupali su po mnogočemu različita rješenja. To je zapravo bilo izrazom kako naslijedene ideološko-političke heterogenosti same stranke, tako i različitim okolnostima njihova djelovanja. Ipak, može se kazati kako je svima njima bila zajednička težnja da se u kontekstu očekivane savezničke ratne pobjede, kao bitnoga preduvjeta svih njihovih kombinacija, osigura ravnopravan položaj Hrvata u obnovljenoj i

---

¹² Usp. Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*; Boban, *Dr. Tomo Jančiković*; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*.

¹³ O Mačekovoj konfinaciji usp. Maček, *Memoari*; Vlado Singer, "Vlado Singer o Dru Vladku Mačeku," *Republika Hrvatska* 24, br. 97 (10. travnja 1974): str. 62-84; *Maček u Luburicevu zatočeništvu*, ur. Ivan Mužić (Split: Laus, 1999).

federaliziranoj Jugoslaviji – s po mogućnošću obnovljenom, pa i osnaženom Banovinom Hrvatskom – te nastavak dominantne ili bar nezaobilazne pozicije HSS-a na hrvatskoj političkoj pozornici.

To podređivanje savezničkim ratnim naporima i ciljevima te nastavak politike obnove Jugoslavije faktično su isključivali ulazak stranačkih prvaka u hrvatsku državnu vladu i preuzimanje dijela odgovornosti za sudbinu države. No, ono je te pojedince i skupine činilo ovisnijima i podložnijima utjecaju inozemnih, u konkretnoj situaciji britanskih i američkih čimbenika. Ponajviše zbog tih utjecaja u prvi plan hrvatske projugoslavenske emigrantske politike toga doba izbio je bivši ban Banovine Hrvatske Ivan Šubašić, koji je imao poslužiti postizanju kompromisa između jugoslavenske izbjegličke vlade i Nacionalnoga komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), kojemu je na čelu bio Josip Broz Tito.¹⁴

Nametnut za predsjednika jugoslavenske izbjegličke vlade usprkos otporu većine srpskih emigrantskih političara, i uz oprez i rezerve hrvatskih, Šubašić je 16. lipnja 1944. s Titom na Visu potpisao sporazum koji je trebao osigurati interese zapadnih saveznika i participaciju kralja i izbjegličke vlade u obnovi Jugoslavije, a u stvarnosti je poslužio priznanju, pa samim time i jačanju i legitimiranju položaja jugoslavenskoga partizanskoga pokreta i njegovih institucija, poput Antifašističkoga vijeća narodnoga oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) i NKOJ-a.¹⁵ Zato je jedan od bliskih Titovih suradnika Edvard Kardelj pisao Centralnomu komitetu KP Slovenije da je do sporazuma došlo iz vanjskopolitičkih razloga. Na unutarnjem političkom planu on je posve nebitna stvar.¹⁶ A ne obazirući se na nezadovoljstvo koje su postignutim sporazumom pokazivali i Krnjević u emigraciji i prvaci HSS-a u domovini, Šubašić je nastavio djelovati u istom smjeru, pa

---

¹⁴ Prema nekim tvrdnjama Šubašić je bio pouzdanik američke obavještajne službe OSS. Usp. Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 126; Ivo Omrčanin, *Enigma Tito* (Washington D. C.: vlastita naklada, 1984), str. 120-138; Dragan Belić i Jasmina Spasić, "Senzacionalno otkriće beogradskog historičara: Amerikanci, a ne Britanci ustoličili Tita u Jugoslaviji: Razgovor s dr. Vojislavom Pavlovićem," *Nedeljni Telegraf*, br. 58 (4. lipnja 1997): str. 38-41. Tvrdnje nekih američkih povjesničara da je Šubašić već 1940. postao sovjetski agent pod pseudonimom Seres u hrvatskim su medijima popularizirali i neki publicisti. Usp. John Earl Haynes i Harvey Klehr, *Venona: Decoding Soviet Espionage in America* (New Haven: 1999); Denis Kuljiš, "Zna li Friščić da je HSS-ov ban Šubašić bio Staljinov agent?" *Globus*, br. 877 (28. rujna 2007): str. 194; Denis Kuljiš, "Uzbudljiv život tajnog agenta T. T." *Jutarnji list*, 4. svibnja 2010., pristupljeno 17. rujna 2021., <https://www.jutarnji.hr/life/denis-kuljis-uzbudljivi-zivot-tajnog-agenta-t.-t.-2305256>. To je tema koja tek čeka svoje istraživače, ali ostaje činjenica da je Šubašić u nekim ključnim trenucima imao velika očekivanja upravo od Staljina. Usp. Ljubo Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije: Dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije* (Zagreb: Stvarnost, 1989), str. 300.

¹⁵ Pregovori koji su doveli do toga sporazuma bili su zapravo, kako ističe Bilandžić, »pregovori između NKOJ-a i britanske vlade«. Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Glavni procesi 1918-1945* (Zagreb: Školska knjiga, 1985), str. 72.

¹⁶ Ljuba Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti: 1944-1946* (Ljubljana, 2013), str. 12; Zdenko Radečić, *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942.-1954.)*, (sv. 1) (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019), str. 60.

je nekoliko mjeseci kasnije, 1. studenoga 1944., u Beogradu s Titom potpisao drugi sporazum, kojim je predviđeno stvaranje jedinstvene jugoslavenske vlade te je dogovoreno da se kralj Petar II. Karađorđević ne će vraćati u zemlju dok o tom narod ne donese odluku, a njegove interese ima zastupati tročlano Kraljevsko namjesništvo.¹⁷

Tim je sporazumima komunističko vodstvo jugoslavenskoga partizanskoga pokreta napravilo veliki korak prema ostvarenju svojih krajnjih ciljeva. Ono je svoje revolucionarne planove prikivalo, ali je sustavno radilo na instrumentalizaciji predratnih građanskih stranaka, odnosno njihovih pripadnika koji su se pridružili partizanima. Oni su im bili potrebni kao dokaz partizanske širine i tolerancije te su, kao dokaz neistinitosti tvrdnji da partizani smjeraju na provedbu komunističke revolucije, imali poslužiti međunarodnomu priznanju i afirmaciji jugoslavenskoga partizanskoga pokreta i njegovih institucija.¹⁸

U sklopu te strategije, na komunistički su se poticaj istaknutiji pripadnici bivšega HSS-a iz partizanskih redova tijekom 1943. organizirali u tzv. Izvršni odbor Hrvatske seljačke stranke (IO HSS),¹⁹ koji je u svibnju 1944. pod nazivom Hrvatske seljačke stranke ušao u Jedinственu narodnooslobodilačku frontu Hrvatske (JNOF), skupa s Komunističkom partijom Hrvatske i nekim drugim organizacijama i pojedincima.²⁰ Izvršni odbor HSS-a ipak nije bio monolitno tijelo, nego su se unutar njega razmjerno brzo kristalizirale dvije glavne struje: jedni su priznavali vodeću ulogu Komunističke partije (Franjo Gaži, Zlatan Sremec, Aleksandar Koharović, Stanko Škare i dr.), drugi su nastojali postići podjelu utjecaja između komunista i HSS-a (Božidar Magovac, kasnije pridošli August Košutić i dr.).²¹ No, i među potonjima su postojale razlike, pa se je dio njih, pod pritiskom događaja, postupno odricao Mačeka, procjenjujući kako je to cijena koja se mora platiti da se stranka – a time i položaj i utjecaj njezinih istaknutih članova – u novim okolnostima bar donekle očuva.²²

¹⁷ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978* (Beograd: Nolit, 1980), str. 348-349; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 29-39. O Šubašićevoj politici usp. Šepić, *Vlada Ivana Šubašića*.

¹⁸ KPJ je u odnosu na HSS imala tri glavna cilja: privući što veći broj članova te stranke kako bi se stvorio dojam da i Hrvati podupiru jugoslavenske partizane, potom iz političkoga života eliminirati Mačeka i vodstvo HSS-a kao izdajice te nametnuti novo vodstvo stranke koje će KPJ instrumentalizirati za vlastite unutarnjopolitičke i vanjskopolitičke ciljeve. Usp. Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 46.

¹⁹ Povodom konstituiranja toga tijela donesen je "Zaključak IO HSS od 12. listopada (oktobra) 1943., u *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: Zbornik dokumenata 1943.* (Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1964), str. 436-437. Usp. Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 364-365.

²⁰ *Saopćenje* Osnivačke konferencije JNOF-a Hrvatske, usp. Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 377-378.

²¹ Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, str. 75.

²² Od njih se je Mačeka prvi javno odrekao Božidar Magovac (1908.-1955.), koji je već od kasnoga ljeta 1942. uspostavio kontakt s jugoslavenskim partizanima, a pridružio im se je krajem proljeća iduće godine te postao suosnivačem IO HSS-a i pokretačem te urednikom njegova glasila *Slobodni dom*.

Pokušaji angloameričke diplomacije i jugoslavenskih izbjegličkih krugova da izbjegnu potpuni uzmak pred jugoslavenskim komunistima – s dalekosežnim negativnim posljedicama za zapadni utjecaj u jugoistočnoj Europi i na istočnom Sredozemlju, a možda i šire – prividno su, nakon Jaltske konferencije, okrunjeni plodom 7. ožujka 1945., formiranjem jedinstvene jugoslavenske vlade, koja je, prema starojugoslavenskomu (odnosno francuskomu) uzoru, nazvana “ministar-skim savjetom”. U njoj su komunisti, odnosno NKOJ, imali nadmoć, ali se je činilo kako je tročlanim Namjesništvom i ministarskim položajima koji su pripali predstavnicima nekih predratnih građanskih stranaka, osigurana ravnoteža. U toj je vladi Šubašić postao ministar vanjskih poslova, a Šutej ministar bez lisnice.²³

U stvarnosti je njihov utjecaj, dakako, bio vrlo ograničen, a sami su se nalazili pod neprekidnim nadzorom Odjeljenja za zaštitu naroda (OZNA) kao jednoga od ključnih instrumenata KPJ.²⁴ U sličnom su se položaju nalazili i ostali prvaci predratnih građanskih stranaka, uključujući povratnika iz emigracije i člana niza izbjegličkih vlada Milana Grola, koji je u novoj jugoslavenskoj vladi postao potpredsjednikom.

Okončanjem ratnih operacija u svibnju 1945. počela je posljednja faza preuzimanja vlasti i provedbe komunističke revolucije. Kako su komunisti iz vanjskopolitičkih obzira ocijenili da će svoje ciljeve lakše ostvariti kroz širu, formalno nekomunističku organizaciju, od 5. do 7. kolovoza 1945. održan je osnivački kongres Narodne fronte Jugoslavije (NFJ), a u skladu s odlukama Jaltske konferencije početkom kolovoza AVNOJ je na svojem trećem i posljednjem zasjedanju proširen s nekoliko kategorija vijećnika, njih ukupno 118, između ostaloga i zastupnicima građanskih stranaka izabranih na skupštinskim izborima u prosincu 1938. godine.²⁵ I kod ulaska predstavnika HSS-a u to tijelo jasno se je vidjela podvojenost istaknutih članova HSS-a: režim je favorizirao one koji su podupirali Šubašića, a nastojao otkloniti ili marginalizirati pojedince i skupine koji su se i dalje smatrali vjernima Mačeku.²⁶ Na istom je zasjedanju AVNOJ 10. kolovoza 1945. preimenovan u Privremenu narodnu skupštinu (PNS),²⁷ pa su

---

Magovac je u listopadu 1943. izabran za potpredsjednika Izvršnoga odbora ZAVNOH-a, a na drugom zasjedanju AVNOJ-a u studenom 1943. postao je potpredsjednik NKOJ-a. No, iduće je godine došao u sukob s Komunističkom partijom i dao ostavku na sve položaje, a 1947. je uhićen, da bi 1948. bio osuđen na višegodišnju tamnicu. Usp. Zdenko Radelić, *Božidar Magovac: S Radićem između Mačeka i Hebranga* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1999).

²³ Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, str. 78; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 44-45.

²⁴ Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 203-232.

²⁵ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 51-53.

²⁶ Zanimljiv prikaz tih podjela, sačinjen uglavnom na temelju kasnijih istražnih zapisnika Karla Žunjevića i ing. Franje Gažija, usp. Boban, *Dr. Tomo Jančiković*, str. 331-335. Donekle sličnu shemu usp. Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, str. 78.

²⁷ Rezolucija o proglašenju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije za Privremenu narodnu skupštinu Demokratske Federativne Jugoslavije, SL 59/1945 (11. kolovoza).

počele pripreme za izbore koje je predsjedništvo PNS-a 11. rujna raspisalo za 11. studenoga 1945. godine.²⁸

Usporedno s time odvijalo se je organiziranje nove vlasti i na republičkim razinama, pa tako i na području Federalne Države Hrvatske: u vrijeme održavanja Potsdamske konferencije (od 17. do 25. srpnja te od 28. srpnja do 2. kolovoza 1945.) u Zagrebu je 24. i 25. srpnja održano četvrto zasjedanje Zemaljskoga antifašističkoga vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH). U njegovu su radu sudjelovali i predstavnici IO HSS-a, koji je na svojem trećem zasjedanju 29.-30. lipnja 1945. promijenio ime u IO HRSS, hoteći tim isticanjem republikanstva naglasiti svoj otklon od Mačeka i naslon na Stjepana Radića i njegovu politiku.²⁹

U to vrijeme već su bile prekinute sve političke spona između Mačeka, koji se je u svibnju sklonio u emigraciju, i onih njegovih bivših pristaša koji su se izravno ili neizravno stavili u službu komunista. Naime, premda mu je Šubašić preko britanske diplomacije navodno u lipnju poslao poruku da ne daje političke izjave prije konzultacija s njime, Maček se je na to oglašio, pa je *The New York Times* 23. srpnja 1945. objavio razgovor s vođom HSS-a, u koji se je time prvi put javno oglasio nakon 1941., otvoreno i nedvosmisleno osuđujući Šubašića i Šuteja.³⁰ Ranija ocjena IO HSS-a da je Maček svojim bijegom u emigraciju posvjedočio svoju izdajničku poziciju, tada je dobila novu kvalitetu, pa je Franjo Gaži, kao predsjednik IO HRSS-a i potpredsjednik NFJ-a, na kongresu NFJ-a početkom kolovoza zatražio da Maček bude suđen, a da mu upravo IO HRSS bude tužitelj.³¹ Oštrim osudama Mačekova držanja koje su dolazile iz tih redova, svojim se je otvorenim pismom 29. srpnja pridružio i Rudolf Bićanić.³²

To je, dakako, produbljavalo razlike između HSS-a i IO HRSS-a, a u znatnoj je mjeri izoliralo, pa time i bitno slabilo položaj Šubašića i razmjerno uskoga kruga njegovih bliskih suradnika, poput viceguvernera Narodne banke Jugoslavije Tome Jančikovića³³ i, prema komunistima ipak nešto opreznijega,

²⁸ Kao ključni element za buduće održavanje izbora, na tom je zasjedanju donesen: Zakon o biračkim spiskovima, SL 59/1945 (11. kolovoza).

²⁹ Usp. "Zaključak Izvršnog odbora Hrvatske republikanske seljačke stranke, donesen na trećoj sjednici 29. lipnja 1945. u glavnom gradu Hrvatske – Zagrebu". Objavljen je u: Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 404-408.

³⁰ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 47.

³¹ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 48.

³² Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 48-49.

³³ Tomo Jančiković (1899.-1951.), odvjetnik, publicist i političar. Od mladosti pristaša jugoslavenske ideje i u prvo vrijeme član Demokratske stranke, u čijoj je mladeži obnašao važne dužnosti. Nakon raskola u toj stranci ostao je uz Ljubu Davidovića, a pred kraj 1920-ih godina približava se HSS-u. Bio je branitelj u nizu političkih sudskih postupaka, a na skupštinskim izborima 1935. i 1938. kao član HSS-a na listi Udružene opozicije osvojio je zastupničke mandate. Nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske otišao je u Crikvenicu, odakle je ilegalno djelovao i postupno uspostavljao kontakte

Jurja Šuteja. Zato su oni za svoju politiku suradnje s KPJ pokušavali pridobiti druge prvake HSS-a. U skladu s time su se Šutej i Jančiković sredinom svibnja 1945. u Zagrebu susreli s oko 25 bivših zastupnika te stranke, koji su im uglavnom u mračnim bojama oslikali prilike u Hrvatskoj. Tom je prigodom ministar Šutej na radiju održao govor u kojem HSS nije ni spomenuo, ali je režim usprkos tomu, u sklopu politike zastrašivanja i HSS-a i cijele preostale oporbe, nakon Šutejeva povratka u Beograd zatvorio polovicu zastupnika HSS-a s kojima je Šutej kontaktirao.³⁴

Premda su ta uhićenja sama po sebi govorila da se KPJ ne kani previše obazirati na ocjene Zapada, zagrebačka stranačka jezgra HSS-a ustrajala je u svojem protivljenju nastojanju režima da dođe do ujedinjenja te stranke i IO HRSS-a, a jednako je tako bila nesklona izlasku na izbore za Ustavotvornu skupštinu. I tomu krugu stranačkih prvaka i njegovu neformalnomu predvodniku, Radićevu zetu, nekadašnjemu tajniku stranke i jednomu od najbližih Mačekovih suradnika, Augustu Košutiću, kao i njegovoj supruzi Miri, bilo je jasno koja je prava svrha tih režimskih manevara. Oni su bili načistu s time da vlasti žele potisnuti HSS te legitimirati satelitski, prokomunistički IO HRSS kao autentičnog nasljednika Radićeve politike. Time bi se, dakako, olakšao položaj novoga režima i na unutarnjem planu, a osobito pred inozemnom javnosti. Prave nakane komunističke i ulogu IO HSS-a Košutić je iskusio na vlastitoj koži, jer je uhićen i pritvoren malo poslije prilaženja partizanima pred kraj ljeta 1944., ali spremnost na popuštanje nije pokazivao ni tada, pa ni sada, dok se je i dalje nalazio u zatvoru.³⁵ Ta je činjenica, dakako, dodatno potkapala autoritet jugoslavenskoga ministra vanjskih poslova, koji je intimno već odavno raskinuo s Mačekom, ali je tražio način kako bi se Mačeka (i Krnjevića) sa što manjim potresima potaknulo na odstup od stranačkoga vodstva, pa je i zato bio sklon ujedinjenju HSS-a i IO HRSS-a, za što je pokušao privoljeti istaknute pristaše stranke, tim više što su iz HSS-a u prošireni AVNOJ odnosno PNS ušli mahom njegovi pristaše.³⁶

Pored odnosa između HSS-a i IO HRSS-a, nametalo se je pitanje stranačkoga vodstva, kao i pitanje (ne)sudjelovanja HSS-a u Narodnoj fronti te (ne)

---

s jugoslavenskim partizanskim pokretom. U srpnju 1944. otišao je u London te je ubrzo imenovan viceguvernerom Narodne banke Jugoslavije. U veljači 1945. sa Šubašićem odlazi u Beograd, a Privremena vlada DFJ u ožujku ga je ponovno imenovala na položaj viceguvernera. Postao je i članom PNS-a. Uhićen je 1947., a na deset godina tamnice s prisilnim radom i dvije godine gubitka svih građanskih prava osim roditeljskoga osuđen je 1948. godine. Tri godine kasnije umro je ili je ubijen na izdržavanju kazne u Srijemskoj Mitrovici, kamo je prebačen iz zatvora u Lepoglavi. Filip Hamersak, "Jančiković, Tomo," u *Hrvatski biografski leksikon: 5: I-Kal*, ur. Trpimir Macan (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002), str. 306-308. Usp. Boban, *Dr. Tomo Jančiković*.

³⁴ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 44-45; Boban, *Dr. Tomo Jančiković*, str. 338-339.

³⁵ O Košutiću usp. Anđelko Vlašić, "Političko djelovanje Augusta Košutića tijekom Drugog svjetskog rata i poraća (1941.-1964.)," (doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2010).

³⁶ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 48-52.

izlaska na skore izbore. Kako bi procijenio vlastite izgledе u tom odmjeravanju snaga s vlastitom strankom i njezinim vodstvom s jedne te s Izvršnim odborom HRSS-a i komunistima s druge strane – pa nakon toga bio sigurniji u ispravnost vlastitih procjena da je kompromis s komunistima, koji bi i njega samoga održao na utjecajnu položaju, potreban i koristan – Šubašić je tijekom ljeta 1945. organizirao više susreta sa stranačkim prvacima.

Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske (CK KPH) 18. srpnja 1945. raspolagao je obavijestima da on kani sazvati “stare pristaše” odnosno “nekompromitovane zastupnike” HSS-a kako bi se raspravila neka važna pitanja – oko kojih bi Šutej i dalje čekao – a već je zatražio i dopuštenje da posjeti Mačeka u Parizu.³⁷ Nekoliko sastanaka sa zastupnicima Šubašić je održao u Beogradu, u hotelu Splendid u kojem su zastupnici boravili, i u prostorijama PNS-a. Iako su posrijedi bili neformalni sastanci, na jednom od njih zastupnici HSS-a u PNS-u su, makar sa stanovitim rezervama nekih od njih te određenim kritikama na Šubašićev račun, prihvatili da bivši ban Banovine Hrvatske i aktualni jugoslavenski ministar vanjskih poslova – za kojeg se je računalo da i dalje, čak i nakon Mačkove izjave za *The New York Times*, ima snažnu potporu Zapada – bude šefom njihove skupine, kao svojevrsni predsjednik neformalnoga zastupničkoga kluba.³⁸

3. Konferencija u hotelu Esplanade

Za razliku od Milana Grola, koji je odbio sudjelovati u NFJ-u, pa je 20. kolovoza 1945. podnio ostavku na mjesto u vladi,³⁹ pokazujući tako da ne kani sudjelovati u igrokazu u režiji KPJ, Šubašić je demonstrirao puno veću susretljivost prema komunističkim zahtjevima, pa je sudjelovao u radu kongresa NFJ – nije, pak, sigurno da je na kongresu bio nazočan i Šutej – te je, štoviše, bez prethodne suglasnosti Vladka Mačeka i stranačke jezgre u Zagrebu, pristao da bude izabran u Izvršni odbor toga tijela.⁴⁰

Iako razgovori o ujedinjenju HSS-a i IO HRSS-a nisu donijeli spomena vrijedan napredak, nisu se gasile njegove ambicije da preuzme vodstvo HSS-a, pa je, nesumnjivo i zbog želje da u novim okolnostima utvrdi kako istaknutiji članovi stranke gledaju na te razgovore, a s tim u vezi i kakvi su njihovi pogledi na odnos prema Mačeku i daljnjemu njegovu položaju na čelu stranke, kao i na izbore koji su predstojali – Šubašić sredinom kolovoza od vodstva KPJ zatražio da mu se omogući održavanje širega sastanka s prvacima stranke, misleći, dakako,

³⁷ *Zapisnici Politbira Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952: Svezak 1: 1945-1948*, ur. Branislava Zeljković (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005), str. 71.

³⁸ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 49-51, 53-54.

³⁹ Petranović, *Istorija Jugoslavije*, str. 392.

⁴⁰ Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, str. 301.

samo na one koji nisu bili “kompromitirani”, odnosno koji nisu surađivali s ratnim hrvatskim režimom i njegovim osovinskim saveznicima.⁴¹ S onim drugima – ukoliko ih je uopće bilo u domovini i na slobodi – ionako ne bi razgovarao ni on ni komunisti.

U to je vrijeme, kako 25. kolovoza 1945. konstatira i CK KPH, zatražio puštanje Košutića i Bariše Smoljana iz zatvora, ali i dopuštenje povratka Mačeka i Krnjevića u domovinu, u kojem bi slučaju Maček – prema njegovoj procjeni ili očekivanju – podnio ostavku na vodstvo HSS-a.⁴² Neke od prvaka HSS-a, poput Ivana Andresa, on je navodno uvjeravao kako je Košutićevo puštanje već bio uredio s Kardeljem prije polaska u Zagreb,⁴³ a u istrazi je i ing. Franjo Gaži tvrdio kako je Šubašić došao u Zagreb »uvjeren da će Košutić biti na slobodi«.⁴⁴

Dakako, pitanje je je li doista bilo tako, ili je puštanjem te vijesti Šubašić htio uoči zagrebačkoga skupa stvoriti povoljniju klimu među svojim potencijalnim pristašama. Ne čini se, naime, logičnim da bi KPJ u tim ključnim trenucima, na početku Pariške mirovne konferencije i uoči raspisivanja izbora, olako pustila da faktično vodstvo HSS-a iz Šubašićevih, pa i Šutejevih ruku preuzme Košutić, u čiju se je nepomirljivost već uvjerila (a kamoli Maček!), jer je bilo posve jasno da se s Košutićem na slobodi Šubašić više ne bi mogao smatrati najutjecajnijim članom stranačkoga vodstva.

To što je zadržavanje Košutića u zatvoru demonstriralo ograničen Šubašićev utjecaj, a time i slabilo njegov položaj, za Partiju je svakako bila manja šteta.⁴⁵ Zato je režim njegovim zahtjevima udovoljio u manjoj mjeri: tijekom njegova boravka u Zagrebu krajem kolovoza, odnosno početkom rujna, iz zatvora je bio pušten 61 istaknuti član stranke, ali su Košutić, Smoljan, Stipe Pezelj i Mijo Ipša ostali iza rešetaka.⁴⁶ Ključni su, dakle, Šubašićevi zahtjevi partijskomu i državnomu vodstvu iz druge polovice kolovoza 1945. ostali mrtvim slovom na papiru, ali je za održavanje širega sastanka prvaka HSS-a očito dobio pristanak. U skladu s time on je iz Beograda uputio pozive zastupnicima HSS-a

⁴¹ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 54-55; Boban, *Dr. Tomo Jančiković*, str. 339-340.

⁴² *Zapisi Političnoga Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske*, str. 94-95.

⁴³ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 62.

⁴⁴ Boban, *Dr. Tomo Jančiković*, str. 340.

⁴⁵ Radelić smatra, nasuprot tomu, kako Rankovićeve formulacije od 4. rujna 1945. da su u Beogradu »odložili čitavu stvar« (puštanje Košutića ili povratak Mačeka i Krnjevića? op. T. J.) upućuje na to da je doista bio postignut sporazum o Košutićevu izlasku iz zatvora, pa je partijsko vodstvo posegnulo za doista neuvjerljivim objašnjenjem promjene svoje odluke: da se ne pomisli kako je to plod intervencije britanskoga veleposlanika koji je posjetio Zagreb. Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 61-62. Tekst te Rankovićeve poruke Bakariću usp. Zdenko Radelić, “Konferencija prvaka HSS-a u hotelu Esplanade u Zagrebu 1945.,” *Časopis za suvremenu povijest* 25, br. 2-3 (1993): str. 160; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 62.

⁴⁶ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 61.

i nekim dužnosnicima te stranke te je pred kraj kolovoza otputovao u Zagreb, odnosno u Hrvatsku.⁴⁷

Usprkos tomu dopuštenju vlasti – a iz zapisnika koji donosimo u prilogu jasno se vidi da ona nije bila tajna ni za opću javnost – tu zagrebačku konferenciju istaknutih pripadnika HSS-a režim je smatrao neprijateljskom aktivnošću, pa je sudjelovanje u njezinu radu kasnije bilo i inkriminirano u sudskim postupcima.⁴⁸ S druge strane, samo dopuštenje za održanje sastanka ne čini se iznenađujućim, jer su i sami komunisti – pored izbjegavanja nepotrebnih komplikacija s diplomacijama zapadnih zemalja – imali razloga doznati kakvo je raspoloženje istaknutih pristaša HSS-a i koliki je stvarni Šubašićev utjecaj, a sastav potencijalnih sudionika toga skupa ionako nije bio takav da bi predstavljao posebnu opasnost za režim.

Ostaje ipak i dalje zagonetno zašto je sastanak sazvan u tako kratkom roku – osobito s obzirom na tadašnje poštanske i prometne prilike te činjenicu da je kraj kolovoza u mnogim hrvatskim krajevima vrijeme pripreme za berbu – pa su na njemu, uz nekoliko rijetkih iznimaka, sudjelovali samo predstavnici stranke iz središnjih i istočnih dijelova Hrvatske.⁴⁹ Zato bi popis pozvanih, kad bi bio pronađen ili bar pretežno rekonstruiran, vjerojatno modificirao postojeće ili ponudio stanovite nove zaključke o tom je li Šubašić sazivanjem toga skupa htio postići i nešto drugo od onoga što su mislili sami uzvanici, ali i kasnije historio-grafske interpretacije. Zasad se zapravo ne može sa sigurnošću kazati je li kanio pozvati samo zastupnike i njihove zamjenike – kao što bi mogao sugerirati zapisnik koji donosimo, napose uvodna opaska na plenarnom sastanku 3. rujna 1945. ujutro – ili je pored zastupnika mislio i na “nekompromitirane” predsjednike kotarskih organizacija HSS-a, ili je možda ipak ciljao na puno uži krug sudionika.⁵⁰ Još manje znademo jesu li svi ili bar većina pozvanih primili njegov poziv, a čini se kako je teško vjerovati da bi i ti pozivi, koji su većinom morali biti

⁴⁷ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 54-55.

⁴⁸ Zdenko Radelić, “Sudbina pristaša HSS-a u Hrvatskoj 1945.-1950.,” *Časopis za suvremenu povijest* 27, br. 1 (1995): str. 99.

⁴⁹ Procjene o broju sudionika konferencije variraju od 50 do 120 – prema jednom Ozninu izvješću svega četrdesetak – a Radelić je uspio utvrditi njih trideset jednoga, dodajući kako su nedostajali »jedino [...] funkcioneri HSS-a iz Dalmacije«, od kojih je doputovala samo nekolicina. Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 56; Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 236. Međutim, popis sudionika koje je on poimence utvrdio, kao i zapisnik koji donosimo, a koji navodi i jednog člana HSS-a iz Sarajeva (Raguž), pokazuje da sudionika iz Dalmacije, Hercegovine, Bosanske Posavine, pa i istočne Hrvatske i Vojvodine skoro nije bilo ili su na konferenciji bili posve pasivni, pa ih nije registrirao ni zapisnik niti su ih upamtili sudionici skupa koji su kasnije saslušavani i suđeni. Naravno, ni za one čije je sudjelovanje potvrđeno ne znamo sa sigurnošću jesu li u Zagreb doputovali povodom Šubašićeva poziva ili su već otprije boravili odnosno stanovali (poput Josipa Đide Vukovića) u glavnom gradu Hrvatske.

⁵⁰ Protivno mišljenju ing. Gažija, Karlo Žunjević je u istrazi tvrdio da je Šubašić »napisao pozive onim ljudima sa kojima se htio vidjeti« (Boban, *Dr. Tomo Jančiković*, str. 341), ne vežući popis pozvanih uz zastupnički status ni uz predsjedanje kotarskim organizacijama.

pismeni – i za koje je režim doznao najkasnije u trenutku kad je Šubašić dobio odobrenje za sazivanje konferencije – te njihovo možebitno (ne)otklanjanje pro-maknuli Ozni.

Sadržaj i tijek konferencije koja je održana u jednoj dvorani zagrebačkoga hotela Esplanade poznati su u znatnoj mjeri. O njoj je pisao Ljubo Boban,⁵¹ a na temelju Oznine dokumentacije i istražnih zapisnika u kaznenim postupcima protiv nekih njezinih sudionika – nitko zapravo nije sustavno ispitivan o samoj konferenciji (što je također znakovit podatak), nego je bila moguća samo rekonstrukcija tih događaja iz niza fragmenata – prije skoro tri desetljeća opširnije ju je obradio Zdenko Radelić.⁵² On je svoje spoznaje dopunio u više navrata,⁵³ a niz korisnih podataka, odnosno izvadaka iz istražnih zapisnika, uvršten je i u (nedovršenu) Bobanovu monografiju o Tomi Jančikoviću.⁵⁴ Novopronađeni zapisnik koji ovdje donosimo – u mjeri u kojoj se uopće može govoriti o zapisniku – te spoznaje u znatnoj mjeri potvrđuje, a u nekim pojedinostima i dopunjuje, otvarajući pritom neka nova pitanja. Njegova je, pak, posebna važnost što je on zasad jedina poznata isprava nekomunističke provenijencije koja govori o samoj konferenciji i o Šubašićevim susretima s pristašama HSS-a uoči toga skupa.⁵⁵

Prema priloženomu zapisniku, konferencija je održana 2. i 3. rujna 1945. godine,⁵⁶ pri čemu je – kako proizlazi iz zapisnika – plenarno zasjedanje održano tijekom 3. rujna. Popis pozvanih osoba za Šubašića je vjerojatno priredio Ivan

⁵¹ Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, str. 295-306.

⁵² Radelić, "Konferencija prvaka HSS-a u hotelu Esplanade," str. 149-164.

⁵³ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 54-61; Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 207-210, 236-237.

⁵⁴ Boban, *Dr. Tomo Jančiković*, str. 339-343.

⁵⁵ Šubašićev tajnik Pavao Pocrnić Bobanu je u rujnu 1985. tvrdio kako je jedan primjerak zapisnika dospio u ruke jugoslavenske službe državne sigurnosti, ne opisujući kad je do toga došlo. Usp. Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, str. 302. No, činjenica je da se taj zapisnik nije pojavio kao dokazni materijal ni u kojem postupku protiv pristaša HSS-a, što dosta uvjerljivo podupire pretpostavku da jugoslavenske vlasti u vrijeme tih suđenja njime nisu raspolagale.

⁵⁶ Radelić je prvotno pisao kako je započela 2. rujna i trajala tri dana, što bi značilo da je završila 4. rujna. Usp. Radelić, "Konferencija prvaka HSS-a u hotelu Esplanade," str. 153. Da je konferencija, skupa sa Šubašićevim konzultacijama s njezinim sudionicima, trajala tri dana, Radelić je smatrao i kasnije. Usp. Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 56. Drugi su autori držali kako je trajala od 2. do 5. rujna 1945. Usp. Suzana Leček, "Stjepan Sulimanac," u Suzana Leček i Stipe Botica, *Za slobodu i pravicu: Stjepan Sulimanac – naš Šefina* (Zagreb: Hrvatska demokratska zajednica, 1999), str. 27. Boban je, čini se, u kontekst iste konferencije dovodio i sastanak dijela stranačkih pristaša u zagrebačkoj Palmotićevoj ulici, u prostorijama Družbe Isusove, premda je riječ o posve drugoj, ilegalnoj konferenciji prvaka HSS-a, održanoj skoro dva i pol mjeseca kasnije, sredinom studenoga 1945. Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, str. 301. Usp. Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 95-98. Naknadnim je istraživanjima Radelić došao do zaključka da je konferencija u Esplanadi ipak završila 3. rujna, a Šubašić je, prema Ozninim podatcima, preko Dugoga Sela krenuo u Beograd 5. rujna ujutro. Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 210. Prema drugim podatcima, Šubašić je nakon završetka konferencije otišao u Gorski kotar, pa u Vrbovec te se potom preko Podravine vratio u Beograd. Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 59-60.

Štefanac, zastupnik u PNS-u,⁵⁷ koji je s Jančikovićem obavio i glavninu tehničkih poslova oko njezine organizacije. Prema kasnijem iskazu jednoga od njezinih sudionika Karla Žunjevića, zapisnik na konferenciji nije vođen,⁵⁸ ali je Šubašićev osobni tajnik i zastupnik u PNS-u Pavao (Pavle) Pocrnić tvrdio protivno, ističući kako ga je vodio upravo on.⁵⁹ Zato je razložno mišljenje Zdenka Radelića, kojemu i ovdje zahvaljujem na nizu korisnih sugestija pri pripremi ovoga dokumenta za tisak, da je autor zapisnika koji donosimo upravo Pocrnić.⁶⁰

Zacijelo, dakako, nije riječ o zapisniku u formalnom smislu, nego će prije biti riječ o sažetku, odnosno o bilješkama koje je Pocrnić vodio prije za Šubašića nego za vlastite potrebe. On je, doduše, u rujnu 1985. uvjeravao Bobana da je u zapisniku koji je on vodio »bilo zabilježeno gotovo 100% od onoga što se na sastanku govorilo«. ⁶¹ A budući da je pratio Šubašića i na putu kroz Gorski kotar uoči te konferencije, logično je pretpostaviti da je on pisao i priložene bilješke o susretima jugoslavenskoga ministra vanjskih poslova s pristašama HSS-a tih dana. Na to, uostalom, upućuju i vrsta papira i otisci slova pisačega stroja kojim su ti dokumenti pisani, pa i jezik i stil njihova autora. Zbog svega toga i te bilješke i taj zapisnik uz dužni oprez nazivamo pretpostavljenim Pocrnićevim dokumentima.

Prema tim bilješkama, Šubašić je već 29. kolovoza razgovarao sa stranačkim pristašama u Karlovcu (*Slika 1*). Ako je to točno, to bi značilo da je Ozna pogriješila, izvješćujući da je on u Karlovac krenuo iz Zagreba 30. kolovoza, i da je istoga dana, nakon boravka u Karlovcu – bivajući svugdje dočekan hladno i bez ikakva oduševljenja – s pratnjom bio i u Ladešiću, potom u rodnoj Vukovoj Gorici,

---

⁵⁷ Ivan Štefanac (1918.-1975.), prije rata potpredsjednik sveučilišne organizacije HSS-a, od 1942. faktični prvak stranačke mladeži. Nakon Drugoga svjetskoga rata ušao je u PNS DFJ. Bio je kritičan prema Šubašiću i blizak stranačkoj jezgri oko Augusta Košutića i supruge mu Mire. Bio je namještenik Obučarske zadruge u Zagrebu. Osuđen je 1948. u postupku protiv Tome Jančikovića i družine. Usp. Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 291; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 53; Boban, *Dr. Tomo Jančiković*.

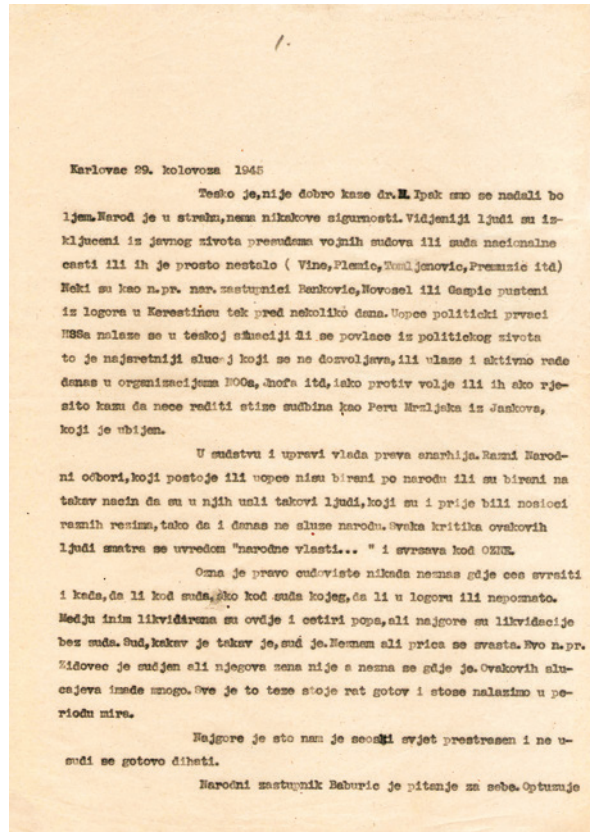
⁵⁸ Boban, *Dr. Tomo Jančiković*, str. 341.

⁵⁹ Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, str. 302; Radelić, "Konferencija prvaka HSS-a u hotelu Esplanade," str. 154; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 56.

⁶⁰ Pavao Pocrnić (1911.-1992.), pravnik, kasnije odvjetnik, u doba Nezavisne Države Hrvatske jedno vrijeme namješten u Ministarstvu obrta, veleobrta i trgovine. Kao Košutićev izaslanik došao je sredinom travnja 1944. u Topusko s Tomom Baburićem te tamo pregovarao s Andrijom Hebrangom i Pavlom Gregorićem, a susreo se i s članovima IO HSS-a. Usp. Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 233, 235, 291; Ljubo Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije 2* (Zagreb: Stvarnost, 1989), str. 256-257. Kasnije je postao članom proširenoga AVNOJ-a, odnosno zastupnik u PNS-u DFJ i član njezina Zakonodavnoga odbora. On je kao osobni tajnik pratio Šubašića na putovanju po Gorskom kotaru koncem kolovoza, kao i na konferenciji koja je odmah potom održana u Zagrebu. Usp. kazalo osoba u: Ljubo Boban, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1945* (Zagreb: Globus, 1985), str. 509. Pocrnića opisuje kao Šubašićeva osobnog tajnika u vrijeme Banovine Hrvatske, a kao njegova privatnog tajnika 1945. godine. S druge strane, Branka Boban je Pocrnića očito pogriješno nazvala šefom Šubašićeva kabineta, a ne osobnim tajnikom u: Boban, *Dr. Tomo Jančiković*.

⁶¹ Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, str. 302.

te u Severinu na Kupi i u Vrbovskom, gdje je prenoćio.⁶² Sutradan, 31. kolovoza, prema Ozninim bi podacima razgovarao s većim brojem ljudi u Vrbovskom, Ravnoj Gori i Delnicama,⁶³ a priložene bilješke za te sastanke – ne identificirajući ministre sugovornike ili ih označujući inicijalima – datiraju 30. kolovoza.

Slika 1. Bilješke sa sastanka Ivana Šubašića s prvacima HSS-a, održanoga u Karlovcu 29.8.1945. (dokument u vlasništvu autora)

Ne može se sa sigurnošću kazati čija je datacija pogriješna, ali je karakteristično da u pretpostavljenim Pocrničevim bilješkama sa Šubašićeva puta nema nikakva unosa za 31. kolovoza. Nije vjerojatno da bi toga dana – posljednji dan

⁶² Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 208.

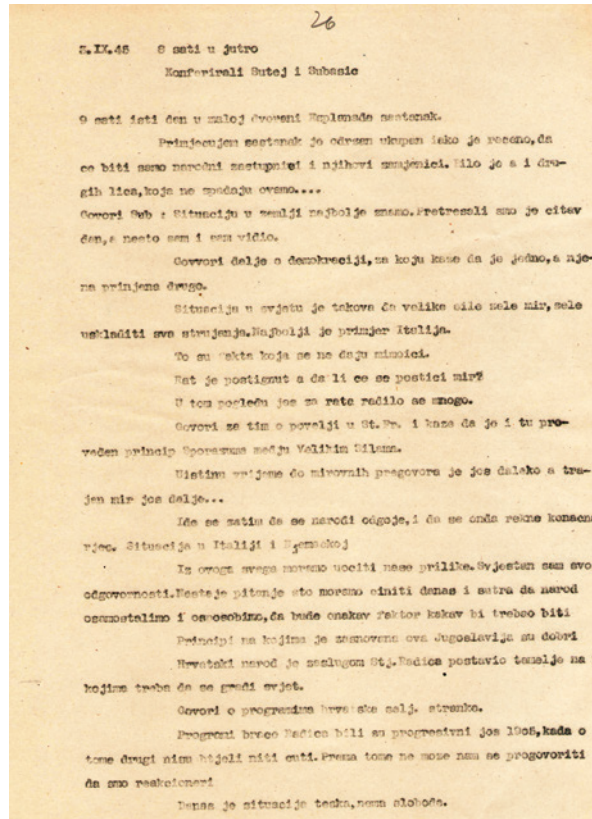
⁶³ Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 208-209.

kolovoza bio je petak – Šubašić besposličario, pa se čini logičnim zaključiti kako Pocrničevim dokumentima nedostaju bilješke koje se odnose na taj dan ili, još prije, da je Ozna ipak bila preciznija u datiranju Šubašićevih aktivnosti. Ozna, pak, tvrdi da je on 1. rujna 1945. u podne krenuo iz Broda na Kupu u Brod Moravice, pa je kod sela Bosanaca skrenuo u Sloveniju, u selo Vinicu, gdje je posjetio neke rođake, pa potom opet došao u Vukovu Goricu, gdje je s ljudima razgovarao do kasno u noć te u rodnom selu prenoćio, a sutradan, 2. rujna, krenuo put Karlovca, gdje se je kratko zadržao kod neke rodbine te produljio u Zagreb.⁶⁴ I iz bilježaka koje pripisujemo Pocrniću, Šubašić je 1. rujna bio u Brodu na Kupu, Brodu Moravicama, Severinu na Kupu i u Vukovoj Gorici.

No, i prema Pocrničevim bilješkama i prema Ozninim izvješćima, bivši ban Banovine Hrvatske i aktualni jugoslavenski ministar vanjskih poslova doputovao je u Zagreb oko podneva 2. rujna 1945., na dan početka konferencije koja je održavana u jednoj od pokrajnjih prostorija (“maloj sali”) hotela Esplanade. Kao što je vidljivo iz zapisnika, skup se je zapravo sastojao od dva dijela: u prvom je Šubašić (vjerojatno i Šutej!) primao izaslanstva iz pojedinih kotara (2. rujna), a plenarno je zasjedanje održano sutradan. Radelić, naime, smatra kako je Šubašić prije samoga početka konferencije održao sastanke s pojedinim zastupnicima ili skupinama zastupnika, koji su uglavnom bili kritični prema njegovoj, odnosno njihovoj politici. To bi, dakle, moralo biti 2. rujna popodne.⁶⁵ Pretpostavljeni Pocrnićev zapisnik potvrđuje takav zaključak, jer on u sačuvanom obliku i opsegu sugerira da su 2. rujna s ministrom (ili dvojicom ministara), očito odvojeno, razgovarali stranački predstavnici iz Karlovca, Vrbovca, Križevaca, Pisarovine, Čazme, Bjelovara, Ogulina, Zagreba i, vjerojatno, Vojvodine (“Djido i njegovi”). Plenarno zasjedanje bilo bi održano samo 3. rujna 1945., s početkom u 9 sati, jedan sat nakon što su odvojeno od ostalih “konferirali Šutej i Šubašić” (*Slika 2*), zacijelo raščlanjujući sadržaj prethodnih razgovora i uglavljujući osnovne elemente Šubašićeva nastupa na plenarnom zasjedanju.

⁶⁴ Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 209.

⁶⁵ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 57; Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 209-210.

Slika 2. Bilješke s Plenarnog zasjedanja HSS-a, održanog u hotelu Esplanade u Zagrebu 3.9.1945. (dokument u vlasništvu autora)

Sâm skup nije bio tajan – prema Pocrnićevu zapisniku o njemu je “već osam dana” (sic!) bruji cijeli Zagreb – ali su ga novinstvo i tisak, i inače posve pod nadzorom Partije, posve prešutjeli. No, članovi partijskoga vodstva Ivan Krajačić i Pavle Gregorić ipak su u to vrijeme bili u Zagrebu, premda je vodstvo KP Hrvatske tih dana bilo pozvano u Beograd.⁶⁶ Protivno nekim tvrdnjama da je konferenciji – pritom se zapravo misli na plenarni sastanak – predsjedao sâm Šubašić,⁶⁷ iz zapisnika proizlazi da ju je vodio Andrija Papa.⁶⁸ Premda neki

⁶⁶ Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 55.

⁶⁷ Tako je Bobanu tvrdio sâm Pocrnić, a izgleda i ing. Franjo Gaži. Usp. Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, str. 302. Na to su upućivali i neki drugi podatci. Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 56.

⁶⁸ Andrija Papa (1891.-?), seljak, na skupštinskim izborima 1938. kandidat u kotaru Sv. Ivan Zelina. Odbijao je pozive jugoslavenskih partizana da im se pridruži, ali je na njih ipak pristao u ljeto 1944.

kasniji istražni iskazi – poput onih ing. Gažija ili Karla Žunjevića – dosta podudarno sa zapisnikom prikazuju i Šubašićeve, odnosno Šutejeve razgovore s pojedinim njezinim sudionicima ili skupinama sudionika, kao i tijekom njezina plenarnoga zasjedanja u Zagrebu,⁶⁹ dojam koji taj zapisnik ostavlja ipak je manje dramatičan od Radelićeve rekonstrukcije nastale na temelju brojnih iskaza sudionika konferencije.⁷⁰

Je li taj zapisnik i manje točan, ili se je Pocrnić s pravom sjećao da je u njemu zabilježeno skoro sve vrijedno što je na skupu kazano, nemoguće je kazati sa sigurnošću. No, zapisnik potvrđuje da je Šubašić svoje ocjene i zaključke dosta korektno prenio britanskom veleposlaniku Ralphu Stevensonu, koji je 8. rujna 1945. o njegovu tijeku izvijestio britansko ministarstvo vanjskih poslova, sažimajući Šubašićeve dojmove u tri glavne točke: a) Mačekov položaj u Hrvatskoj čvrst je kao i ranije, b) broj sljedbenika Frolova i Gažijeva HRSS-a nije vrijedan spomena, te c) pučanstvo općenito živi u strahu od nasilja novoga režima.⁷¹

A nekoliko dana kasnije Šubašić je, uz britansku pomoć, planirao otputovati u Pariz na sastanak s Mačekom, za što je u prvi mah dobio pristanak Tita i njegovih suradnika. No, ocjena da je to putovanje u Pariz bilo plod »svakako najvažnije odluke Konferencije prvaka HSS-a u hotelu Esplanade«⁷² nema potvrde u Pocrnićevu zapisniku. Stoviše, iz njega jasno proizlazi da konferencija nije donijela nikakve odluke, pa bi i zato moglo biti jasno zbog čega se u Stevensonovu izvješću od 8. rujna ni takav ni koji drugi zaključak ne spominje.⁷³ Očito je posrijedi bila autonomna Šubašićeva odluka, izazvana razočaravajućim dojmovima s puta u Gorski kotar i Zagreb. Najbližim suradnicima on navodno nije krio kako je duboko razočaran onim što je doživio: »Popljuvali su me u Zagrebu.«⁷⁴ Bilo je jasno da je politika kojom je poslužio Jugoslaviji i njezinu komunističkomu vodstvu doživjela potpuni slom, pa su moždani udar koji je doživio 10. rujna, dan prije planiranoga putovanja u Pariz, i ostavka koju je podnio 8. listopada 1945., bili logičan završetak jedne tužne političke karijere.

Iduće godine ušao je u PNS DFJ. Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 33, 196, 282, 290-291; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 53, 215.

⁶⁹ Za dijelove njihovih iskaza usp. Boban, *Dr. Tomo Jančiković*, str. 340-343.

⁷⁰ Za taj opis tijeka konferencije usp. Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 56-60, 236-237, 265.

⁷¹ Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, str. 302; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 60.

⁷² Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 63.

⁷³ Nije, dakle, zaključeno ni to da se »pokuša javno djelovati koliko bude moguće«, kako bez pozivanja na izvor te svoje tvrdnje piše Ivo Perić. Ivo Perić, *Vladko Maček: Politički portret* (Zagreb: Golden marketing, 2003), str. 278.

⁷⁴ Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, str. 302.

4. O dokumentima

U razgovoru s Ljubom Bobanom krajem rujna 1985., Pocrnić je ustvrdio kako je izvornik zapisnika konferencije predao Šubašiću koji je, pak, pripremajući se za put u Pariz, zatražio da se napravi i prijepis, pa je Pocrnić to učinio: “Jedan primjerak zapisnika dospio je u ruke organa državne sigurnosti, a drugi je bio kod J. Šuteja, i nakon njegove smrti kod sina Zdravka od kojega je dospio do treće osobe u Zagrebu.”⁷⁵ Teško je vjerovati da Boban pritom nije pitao tko je ta treća osoba, ali danas ne znamo je li mu Pocrnić odgovor uskratio ili je sâm Boban, možda u dogovoru s Pocrnićem, odlučio identitet te treće osobe zbog nekoga razloga prešutjeti.

No, ipak je neobično da je sudbina toga zapisnika ostala zagonetna i nakon sloma komunizma, tim više što je Pocrnić – koji je, prema elektroničkoj tražilici, umro 5. prosinca 1992. – očito pripadao ljudima koji su svjesni vrijednosti arhivskoga gradiva. On je Bobanu ustupio arhiv Stjepana Jakšekovića,⁷⁶ a prema nekim je podatcima pred kraj života poduzimao korake da se prikupe i sačuvaju dijelovi Šubašićeve, Košutićeve i Šutejeve ostavštine koji su – kako sâm Franjo Tuđman navodi na više mjesta u svojem osobnom dnevniku – dugo nakon njihove smrti povjereni Tuđmanu. Navodno je Pocrnić i pisanim putem u dva navrata od Tuđmana, tada već predsjednika Republike Hrvatske, bezuspješno tražio da to gradivo vrati.⁷⁷

Zato je logično postaviti pitanje, ako se je obraćao Tuđmanu zbog drugih dokumenata, zašto od “treće osobe”, za koju je znao da je u posjedu jednoga primjerka zapisnika iz rujna 1945., nije tražio taj zapisnik, tim više što su ga s tom “trećom osobom” u čijoj je ostavštini on pronađen, vezale i profesionalne veze, jer je i taj bio odvjetnik, jednako kao i Šutejev sin Zdravko Šutej,⁷⁸ koji je, prema Pocrniću, od oca naslijedio taj primjerak. Naime, dokumente čiji prijepis donosimo – dakle, zapisnik sa zagrebačke konferencije i svojevrsnu reportažu sa Šubašićeva puta po Gorskom kotaru koncem kolovoza i početkom rujna 1945. – pronašao je gospodin Berislav Pervan, suvlasnik poznate, petnaestak godina stare zagrebačke aukcijske kuće Barac & Pervan, koja se bavi posredovanjem u prodaji

⁷⁵ Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, str. 302.

⁷⁶ Boban, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1945*, str. 109.

⁷⁷ Danko Plevnik, “Saveznike je trebala dočekati zajednička vojska partizana, ustaša i domobrana,” *Slobodna Dalmacija* 59, br. 18169 (2001): str. 7; Davor Krile, “Neda Prpić-Gamišček, živuća enciklopedija Hrvatske seljačke stranke: (1) Pavelić se dogovarao s partizanima u Beču,” *Slobodna Dalmacija* 59, br. 18175 (2001): str. 10-11; Davor Krile, “Neda Prpić-Gamišček, živuća enciklopedija Hrvatske seljačke stranke: (2) Htjeli su ustrojiti HSS kao dioničko društvo,” *Slobodna Dalmacija* 59, br. 18176 (2001): str. 11.

⁷⁸ Usp. Tomislav Jonjić i Stjepan Matković, *Iz korespondencije dr. Mile Budaka: 1907.-1944.* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2012), str. 337-338.

filatelije, numizmatike, militarije, starih knjiga i dokumenata, u fragmentima ostavštine Marija Carneluttija.⁷⁹

Ne može se, međutim, isključiti mogućnost da je Carnelutti u posjed zapisnika došao drugim putem, a ne preko Šutejevih. On je, naime, rođen 3. listopada 1926. u Zagrebu, gdje je 1951. diplomirao pravo. U imenik odvjetnika Hrvatske odvjetničke komore upisan je 1994., te je kao odvjetnik radio u Zagrebu do 2010., kad je otišao u mirovinu. Umro je u veljači 2016. godine.⁸⁰ Široj je javnosti poznat kao jedan od Hrvata koje je jeruzalemski Jad Vašem – skupa s ocem mu Alfredom (1897.-1975.) i majkom mu Verom rođ. Salzer (1901.-1958.) – proglasio pravednikom među narodima.⁸¹ To je odličje dobio zbog skrivanja i spašavanja Izidora (Jichaka) Hahna, svojega prijatelja i kolege iz 4. razreda Muške klasične gimnazije u Zagrebu, koji je preživio rat i 1948. odselio u Izrael.⁸²

No, Mario Carnelutti izdanak je poznate zagrebačke obitelji talijanskoga podrijetla,⁸³ čiji je najpoznatiji izdanak građevinski stručnjak Amedeo, koji je svojedobno, od jeseni 1938., posredovao u Mačekovim pregovorima s Mussolinijevom Italijom, odnosno s tadašnjim talijanskim ministrom vanjskih poslova, Mussolinijevim zetom grofom Galeazzom Cianom.⁸⁴ Iako se ti pregovori smatraju još nedovoljno razjašnjenima, nema nikakve sumnje da je njihov tijek prije pothranjivao nego kresao talijanske aspiracije na istočnu obalu Jadrana, jer je Rimu sugerirao da kod najsnažnije i nesumnjivo najutjecajnije hrvatske političke stranke toga doba vjerojatno postoji spremnost na političke, pa i teritorijalne ustupke Italiji.

U poratnoj istrazi i na suđenju 1945. Amedeo Carnelutti tvrdio je kako nije bio član Hrvatske seljačke stranke (i da se politikom uopće nije bavio, ali da je simpatizirao Samostalnu demokratsku stranku), premda Maček u svojim uspo-

⁷⁹ I ovdje zahvaljujem gospodinu Pervanu na tome što mi je pronađene dokumente ustupio.

⁸⁰ "Mario Carnelutti (1926.-2016.)." *Odvjetnik* 89, br. 1-2 (2016): str. 55.

⁸¹ Vesna Rems Dobrin, "Ja sam Mario Carnelutti, pravednik među narodima svijeta," *Glas Trešnjevke*, br. 16 (2011): str. 4-5.

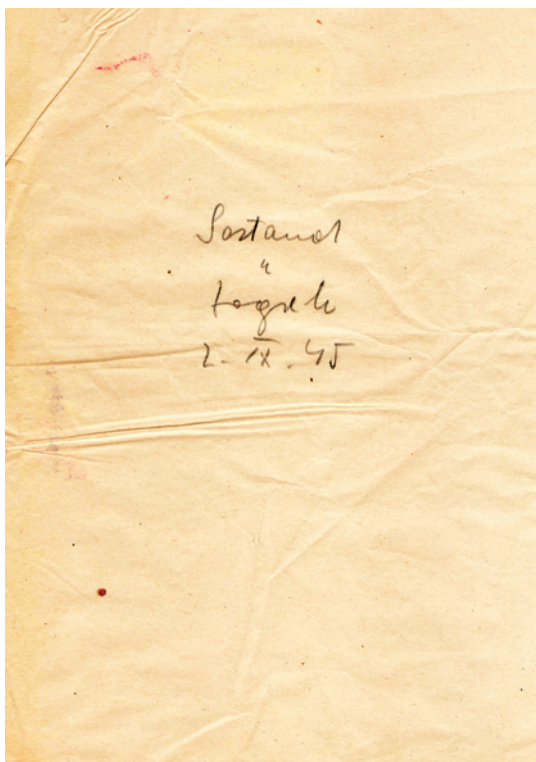
⁸² Među malobrojnim sačuvanim dokumentima iz Carneluttijeve ostavštine nalazi se i kopija dijela Hahnovih uspomena na to doba, datiranih 18. veljače 1995. godine. Hahnov životopis u digitalnom Židovskom biografskom leksikonu Carneluttija ne spominje. Usp. "Hahn, Izidor (Jichak)," *Židovski biografski leksikon: radna verzija*, pristupljeno 16. rujna 2021., <https://zbl.lzmk.hr/?p=211>.

⁸³ Darja Radović Mahečić, "Graditeljska obitelj Carnelutti (1879.-1947.)," *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 33 (2009): str. 319-336.

⁸⁴ Usp. Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941: Iz povijesti hrvatskog pitanja* (Zagreb: Liber, 1974). U literaturi se ime toga Carneluttija spominje kao Amadeo, no na mirogojskom nadgrobnom spomeniku pisalo je: Amedeo Carnelutti, inženjer (3. III. 1885.-13. V. 1955.). U potresu 2020. obiteljska je grobnica Carneluttijevih oštećena, a nadgrobni spomenik razbijen u desetke komada i skoro potpuno uništen. Usp. "Tužno! Bez njih ne bismo imali Marulićev i Tomislavov trg, a grobnica im je potpuno uništena," *Zagreb info*, pristupljeno 16. rujna 2021., <https://www.zagreb.info/zagrebac-kim-ulicama/foto-tuzno-bez-njih-ne-bismo-imali-marulicev-i-tomislavov-trg-a-grobnica-im-je-potpuno-unistena/311739/>.

menama tvrdi protivno.⁸⁵ Razumije se, predsjednik HSS-a to je mogao tvrditi već i zato što je prirodnije da svoje tajne pregovore s Mussolinijevom Italijom povjeri članu stranke, a ne nestranačkoj osobi ili osobi koja pripada drugoj stranci, pa makar ta druga stranka bila i koalicijski partner HSS-a, ali činjenica da su se dokumenti koji slijede našli u posjedu obitelji Cernelutti, bez obzira na to što su nastali kad je Amedeo bio već osuđen na trogodišnju kaznu zatvora s prisilnim radom (osuđen je, naime, 1. kolovoza 1945.),⁸⁶ također na određeni način sugerira da su veze te obitelji s vodstvom HSS-a bile dosta bliske.

Moguće je, dakle, da je primjerak zapisnika u Cerneluttijeve ruke došao bez ikakve veze sa Zdravkom Šutejem, što bi značilo da je možda sačuvan još koji njegov primjerak.

Slika 3. Natpis na košuljici u kojoj su bili pohranjeni dokumenti u vezi konferencije HSS-a (dokument u vlasništvu autora)

⁸⁵ Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, str. 457.

⁸⁶ Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, str. 457.

A dokumenti koje donosimo nalaze se u košuljici na kojoj je nepoznatoga nadnevka grafitnom olovkom napisano “Sastanak u Zagrebu 2. IX. 45” (Slika 3) – dakle: 2., ali ne i 3. rujna! – te se sastoje od 32 nepotpisane stranice, ispisane istim pisačim strojem jednostrano na listovima dvaju različitih formata te naknadno paginirane istom olovkom. Očito su te stranice pisane u više primjeka (“indigo-kopija”), a ta paginacija nije sasvim uredna. Kod većine listova lako ju je slijediti i potvrditi, jer su mnogi listovi datirani. Kod onih nedatiranih nastaje, međutim, problem koji nije moguće sa sigurnošću riješiti ni usporedbom spomenutih dvaju različitih formata papira, jer i oni dijelovi koji su kronološki najkasniji i koji su datirani 3. rujna 1945. pisani su na ta dva različita formata. Zato je u prijepisu masno otisnutim brojevima u zgradama donesena ta izvorna paginacija, a samo na par posebno označenih mjesta provedene su zamjene listova na način koji se čini najlogičnijim i najsmislenijim. To, dakako, ne znači da je taj poredak posve siguran.

Stroj kojim su pisane bilješke nije imao slova s dijakritičkim znakovima, a strojopisna verzija ima nekoliko značajki: interpunkcija je razmjerno manjkava, a mnoge rečenice ne završavaju točkom. Pisar se na jednom mjestu upušta u opaske i predstavlja kao pisac (“op. pisca”), a redovito piše “nezna” umjesto *ne zna*, “nemože” umjesto *ne može* i sl. Rastavne rečenice mjestimice sugeriraju snažan utjecaj njemačke sintakse (“Postavlja se ali pitanje šta je činiti?”), a susreće se i oblik “apšenje” umjesto *hapšenje*, odnosno uhićenje. U onom dijelu koji se odnosi na samu zagrebačku konferenciju upravni govor se ponekad označava trima crticama, ali nije sasvim jasno je li pisar na nekim mjestima posebno značenje htio pridati obliku točka-crtica-točka (---), premda se čini da je trima crticama označio Šubašićeve riječi, a oblikom točka-crtica-točka riječi drugih sudionika konferencije.

Po svemu se, dakle, kao što je uvodno spomenuto, čini da je riječ o naknadno prepisanim bilješkama koje su izvorno vođene na licu mjesta, rukom odnosno stenografirane, a dokumentiraju Šubašićev obilazak nekih dijelova Gorskoga kotara – dakle: njegova širega zavičaja – uoči same konferencije prvaka HSS-a u Zagrebu, te njegove pokušaje da prije same konferencije dođe u neposredni dodir s pristašama HSS-a. U drugom je dijelu (“Zagreb 2. rujna 45”) bilješkama dokumentiran tijek same konferencije, s izlaganjem predstavnika pojedinih kotara, odnosno dijelova Hrvatske.

Ne može se sa sigurnošću govoriti o tom je li ovim sačuvanim bilješkama rekonstruiran cijeli tijek konferencije ili bar njezina glavnina (što se – ako je suditi po oznakama mjesta iz kojih dolaze govornici i po dosadašnjim rekonstrukcijama njezina tijeka – čini vjerojatnim), ili je riječ tek o manjem dijelu.

U istoj košuljici nalazi se pak i dvolisnica od drugačijega papira, čije su dvije i pol stranice ispisane strojem s dijakritičkim znacima te se bave prilikama u Odžaku (kotar Gradačac). Taj je dokument ovdje objavljen na kraju, kao prilog. Vjerojatno je posrijedi dio raspita koji je Šubašić sa stranačkim vodstvom

pokušao provesti prije same konferencije, ali je, naravno, zasad nemoguće kazati, jesu li i u drugim mjestima i kotarima izvješća napravljena, i jesu li prispjela u Zagreb.

Dokumenti se u prijepisu donose bez ikakvih intervencija, osim što su na nekoliko mjesta ispravljani očiti pisarski previdi. Svi umetci i opaske priređivača doneseni su u uglatim zgradama (pri čemu zbog preglednosti i lakšega čitanja nije dodatno naznačavano da potječu od njega) odnosno u podrubnim bilješkama.

5. Prijepis dokumenata

(1)

Karlovac 29 kolovoza 1945

Teško je, nije dobro kaže dr. M.⁸⁷ Ipak smo se nadali boljem. Narod je u strahu, nema nikakove sigurnosti. Vidjeniji ljudi su izključeni iz javnog života presudama vojnih sudova ili suda nacionalne časti ili ih je prosto nestalo (Vine, Plemić, Tomljenović, Premužić itd.). Neki su kao n. pr. narodni zastupnici Ranković, Novosel⁸⁸ ili Gašpić⁸⁹ pušteni iz logora u Kerestincu tek pred nekoliko dana. Uopće politički prvaci HSSa nalaze se u teškoj situaciji ili se povlače iz političkog života to je najsretniji slučaj koji se ne dozvoljava, ili ulaze i aktivno rade danas u organizacijama NOOa,⁹⁰ Jnofa⁹¹ itd, iako protiv volje ili ih ako rješito [odršješito, odlučno?] kažu da neće raditi[,] stiže sudbina kao Peru Mrzljaka iz Jaskova, koji je ubijen.

U sudstvu i upravi vlada prava anarhija. Razni Narodni odbori, koji postoje ili uopće nisu birani po narodu ili su birani na takav način da su u njih

⁸⁷ Vjerojatno je riječ o nekom mjesnom dužnosniku HSS-a, a ne o "Ministru", tj. samom Šubašiću, još manje o predsjedniku HSS-a Vladku Mačeku, koji se je od svibnja 1945. nalazio u emigraciji.

⁸⁸ Na skupštinskim izborima u prosincu 1938. kao kandidat u kotaru Jastrebarsko izabran je Franjo Novosel, seljak iz Rijeke (Plešivica). Novosel je tijekom 1941. posjećivao Mačeka u Kupincu, a iako je proglasom predsjednika Vrhovnoga suda Nikole Vukelića od 7. veljače 1942. bio označen kao saborski zastupnik, nije se odazvao pozivu u Hrvatski državni sabor »zbog starosti i bolesti«. Navodno se je već u to vrijeme povoljno izražavao o jugoslavenskom partizanskom pokretu, ali je odbijao pozive da mu se pridruži. Tomo Jančiković, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.* (Zagreb: vlastita naklada, 1939), str. 60; *Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora*, str. 13, 174; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 31, 67, 86, 164.

⁸⁹ Franjo Gašpić, seljak iz Draganića, kandidiran je 1938. u kotaru Karlovac kao zamjenik Ivana Bankovića, odvjetnika iz Jastrebarskoga. Nakon uspostave Hrvatskoga državnoga sabora za 1942., u prvi mah nije bio među saborskim zastupnicima, ali se je našao među onima koji su početkom travnja 1942. pozvani preuzeti mandat zastupnika koji su se zahvalili zbog starosti ili bolesti. "Novi članovi Hrvatskog Državnog Sabora," *Nova Hrvatska* 4, br. 82 (1942): str. 3. No, tomu se pozivu nije odazvao. Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 31, 65.

⁹⁰ NOO, narodnooslobodilački odbor(i).

⁹¹ JNOF, Jedinствена narodnooslobodilačka fronta.

ušli takovi ljudi, koji su i prije bili nosioci raznih režima, tako da i danas ne služe narodu. Svaka kritika ovakovih ljudi smatra se uvredom "narodne vlasti" ... i svršava kod OZNE.

Ozna je pravo čudovište[,] nikada ne znaš gdje ćeš svršiti i kada, da li kod suda, ako kod suda[,] kojeg, da li u logoru ili nepoznato. Među inim likvidirana su ovdje i četiri popa, ali najgore su likvidacije bez suda. Sud, kakav je takav je, sud je. Ne znam[,] ali priča se svašta. Evo n. pr. Židovec je sudjen ali njegova žena nije⁹² a ne zna se gdje je. Ovakovih slučajeva ima mnogo. Sve je to teže što je [što je] rat gotov i što se nalazimo u periodu mira.

Najgore je što nam je seoski sv[i]jet prestrašen i ne usudi se gotovo dihati.

Narodni zastupnik Baburić je pitanje za sebe.⁹³ Optužuje (2) ga se da je zajedno sa Vineom držao u Karlovcu narodnog zastupnika Mišana Napijalu, koji da je opet bio u vezi sa četnicima i N[i]jemcima.⁹⁴ Mišan je likvidiran kad se vratio kući u Kordun.⁹⁵ Baburić se navodno negdje skriva. Tu bi trebalo nešto učiniti.

---

⁹² Zacijelo se misli na Feliksa Židovca, karlovačkog odvjetnika i gradskog načelnika (do početka lipnja 1941.), a ne na njegovu sina Vladimira, koji se je u proljeće 1945. povukao iz Hrvatske te bio uhićen početkom ožujka 1947. u luci u Genovi pri pokušaju odlaska u Argentinu, potom izručen Jugoslaviji i, prema službenim podacima, strijeljan 3. ožujka 1948. godine. Feliksova supruga Milka (djev. Marion) potjecala je iz Furlanije. Nada Kisić Kolanović, *Zagreb – Sofija: Prijateljstvo po mjeri ratnog vremena 1941-1945* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2003), str. 260.

⁹³ Tomo Baburić (1895.-?), seljak iz Banske Selnice kod Karlovca. Na skupštinskim izborima 1938. bio je kandidiran u kotaru Bjelovar. Iako proglašen saborskim zastupnikom, nije se 1942. odazvao pozivu u Hrvatski državni sabor, a *Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora* njegovo ime ni ne spominju. Tijekom rata, najkasnije od sredine 1943., kao jedan od Košutićevih i Jančikovićevih posrednika, kontaktirao je s jugoslavenskim partizanima, ali je prema nekim podacima odbio pridružiti im se u šumi, pa su ga oni prokazali Nijemcima, koji su ga na neko vrijeme zatočili. Kao Košutićev izaslanik došao je s Pavlom Pocrničem sredinom travnja 1944. u Topusko i tamo pregovarao s Andrijom Hebrangom i Pavlom Gregorićem te se susreo s članovima IO HSS-a. Nakon rata se je dulje vrijeme skrivao, a skupina pristaša HSS-a oko Mire Košutić izabrala ga je predsjednikom «akcijskog odbora HSS-a u Zagrebu». Uhićen je u veljači 1947. i osuđen na višegodišnju kaznu zatvora. Jančiković, *Hrvati u izborima*, str. 60; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 30, 65, 161, 200, 229, 233, 235; Šuljak, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, str. 131-132, 404-405; Radelić, "Sudbina pristaša HSS-a," str. 90; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 26, 73, 113, 118, 126, 195.

⁹⁴ U izvješću o »ustaško-mačekovskom problemu« u okrugu Karlovac, Ozna za Karlovac je 15. travnja 1945. pisala Ozni II. za Hrvatsku kako »svoj zločinački rad« nastavlja između ostalih i »Baburić Toma iz Banske Selnice član HSS-a i Ivo Vinc iz Karlovca, također HSS-ovac«. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946.: Dokumenti: Zagreb i Središnja Hrvatska* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2008), str. 247. Bit će ipak da je karlovačkomu aktivistu HSS-a prezime glasilo Vine, a ne Vinc. Usp. Šuljak, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, str. 131. Prigodom svojega dolaska u Karlovac uoči zagrebačke konferencije, Šubašić je – kako je zabilježila Ozna – razgovarao i sa »ženom Vine-a koji je osuđen radi protunarodnog rada«. Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 208.

⁹⁵ Mihajlo (Mišan) Napijalo, seljak i prvak Samostalne demokratske stranke u kotaru Vojnić, izabran je narodnim zastupnikom na izborima u prosincu 1938. godine. Već 1941. surađivao s jugoslavenskim partizanima i četnicima. U jednom razdoblju pokušavao je uspostaviti veze i s hrvatskim vlastima, »strijeljan kao narodni neprijatelj 1944. godine«. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom*

Teško je teško je, mi smo za evoluciju a provadja se revolucija. Odgajamo i odgajali smo ljude da budu slobodni u svom slobodnom domu, a opet se iz njih hoće napraviti proletere.

Pitali su tu nekog starog Mihalića, kako je i odgovorio je[:] Nije dobro, narod sve drugo misli samo ne ovako. A tako i je.

Evo n. pr. čujem, još nisam provjerio, da se prilikom sastavljanja spiskova postupa protuzakonito, tako da se u njih ne uvrštavaju lica, koja su bila domobrani. (Narodna vlada Srbije izdala je rješenje da medju inima ne mogu biti uvršteni u spiskove a niti glasati pripadnici hrv. domobranstva[,] što je očita protuzakonitost. Op. pisca)

Postavlja se ali pitanje šta je činiti? Šta je činiti? Treba narodu vratiti njegovu Seljačku stranku i tako narod osoviti na noge. On je organiziran kao nikada prije. Mislim organiziran obzirom što isto misli i osjeća, a nikako u neke formalne organizacije, jer to je baš ono što mu se brani. Takova ili bolje organizirana seljačka stranka može biti u Frontu,⁹⁶ ne smeta, glavno je da se narodu pomogne. Treba ga osloboditi straha.

Mnoge stvari u tom pogledu iznio sam Gaži[lj]u⁹⁷ kad je bio ovdje i rekao je doći opet ali ga više vidio nisam.

Inače narod o ljudima iz izvršnog odbora HSSa ne misli najbolje. Smeta narod što se napada Maček, koji je danas više nego ikad simbol želja i težnja. Unatoč toga smatram potrebno sjediniti sve grupe Hssa [HSS-a] i preći preko mnogih ličnih momenata, kako ova podvojenost ne bi prešla i na narod.

Ljudi od Izvršnog odbora iako mnogo greše[,] imaju mnogo pozitivnih osobina pogotovo promatrajuć gledom na današnju perspektivu. Svakako smatram da je dobro što sam čuo, da se u tom pogledu nešto radi.

---

ratu jugoslovenskih naroda: Tom V: Knjiga 1: Borbe u Hrvatskoj 1941-1945 (Beograd: Vojnoistorijski institut JNA, 1952), str. 205.

⁹⁶ Narodna fronta Jugoslavije.

⁹⁷ Franjo Gaži (1900.-1964.), seljak, političar, predsjednik kotarske organizacije HSS-a u Koprivnici, na skupštinskim izborima u prosincu 1938. kandidiran kao zamjenik Mihovila Pavleka Miškine. U ratu vrlo rano počinje simpatizirati s jugoslavenskim partizanskim pokretom, kojemu se je i aktivno pridružio u srpnju 1943., pa je skupa s Božidarom Magovcem osnovao tzv. Izvršni odbor HSS-a, koji je kasnije bio preimenovan u IO HRSS, organizaciju pod potpunim nadzorom komunista, često nazivanu HRSS-om. Bio je vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOH-a te član predsjedništava tih tijela. U kolovozu 1944. postao je potpredsjednikom AVNOJ-a. Bio je zastupnik u PNS-u i u Ustavotvornoj skupštini DFJ. Do smrti 1964. obavljao je niz poslova u različitim tijelima i organizacijama na republičkoj i saveznoj razini. Mladen Švab, "Gaži, Franjo," u *Hrvatski biografski leksikon: 4: E-Gm*, ur. Trpimir Macan (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1998).

(3) Konačno programi Radićeve stranke bili su u mnogome i mnogo progresivni. Danas bi se išlo i dalje, ali teško je odreći se slobode, pa ma to bilo na uštrb čega.

Organizirati Seljačku stranku i na njenom kongresu zauzeti stav obzirom na situaciju, pa rame uz rame zajedno s K.[omunističkom] P.[artijom] stvoriti uslove boljem narodnom životu, dodaje dr. .... jel tako N.

Tako je.

--- U stanu dr. H.⁹⁸

Strah nas je govoriti ali nije dobro. Svi se jedni drugih bojimo. Čitav K. [arlovac?] očekuje da će S.[Šubašić?] postaviti svoju listu.

Dolaze ljudi sa svih strana i svi pričaju isto.

(4) Vrbovsko 29 i 30 kolovoza 45

Skoro je 8 sati na večer. Vozimo se cestom, nekoliko kuća[,] malo šume. Jedna stara žena priča, čuvajte se, nekoliko naoružanih ljudi je prešlo cestu. Skoro smo na mjestu gdje ćemo spavati⁹⁹ i kažu nam da su se [da se je] na istom mjestu prebacilo neki dan nekoliko stotina ljudi u obližnju šumu C.

Domaćini se redom tuže na prilike, koje se nisu nimalo popravile. Samovolja pojedinaca prelazi svu mjeru. Radi se kako se hoće. Gospodar ove kuće također je osuđen na kaznu smrti još proljetos po Vojnom sudu Komande područja u S., ali je pravovremenim zauzimanjem nekolicine prijatelja kazna sistirana[,] tako da je snižena na 20 mj. prisilnog rada. Čitamo upravo lokalne novine, koje na veliko prikazuju taj slučaj čovjeka kao najvećeg ratnog zločinca, koji je kriv za... itd. Čovjeku upravo pamet stane gledajući kako su ljudske glave jeftine, a sigurnost nikakova.

Evo baš danas je stigla v[i]jest na Mjesni Noo [NOO] da su u Ogulinu strijeljani Panijan [Palijan?], Vrbanac i Sefner iz Senjskog.¹⁰⁰ Neznamo [Ne znamo] da bi bilo kakovog razloga osim što su domobrani bili.

U taj čas ulazi Andre N. žena i žena Jurice S. i mole zauzimanje za njihove muževe, koji da će biti sudjeni na smrt.

⁹⁸ Dr. Hruby. Usp. Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 208.

⁹⁹ U Vrbovskom je Šubašić boravio kod Jure Palijana, ranije osuđenoga zbog »protunarodnog rada«. Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 208.

¹⁰⁰ Vijesti iz Ogulina vjerojatno potječu od Ivana Božičevića (zamjenika Savice Kosanovića na izborima 1938.), koji je doputovao vlakom iz Ogulina. Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 208.

Novak iz B. Drage takodjer je nestao i za njega se od kada je otišao u zatvor nezna [ne zna] gdje je, a za njega nisu postojali nikakovi razlozi za apšenje.

Priča se da je u posljednje vrijeme jedne kišne noći nestalo pet šest ljudi iz L. u obližnoj šumi. Mi se mnogo ne zanimamo za takove stvari, jer je to kod nas uobičajeno i boji se svatko tko nešto znade ili pokaže znak negodovanja, da ga ne zateče ista sudbina.

Apsolutni gospodar ovog našeg tužnog mjesta i njegove okoline je Emil H., ako k njemu dodaš Zvonka M.[.] Ivicu S.[.] Matu S. i onog F. koji je otišao[.] slika je jasna. Ako bi postavio pitanje tko su najgori ljudi sada i kroz zadnjih deset godina[.] svi bi nabrojili taman ovih pet. Ne samo da su bili politički oportunisti već nosioci svih režimskih (5) nastojanja. Danas je toliko veća nesreća što onda nisu mogli učiniti zlo koje mogu danas. Ista slika je u svim drugim mjestima.

Evo baš ovih dana iz zatvora Ozne nestala je Milka P. Navodno da su djeca našla njeno mrtvo t[i]jelo, koje je netko zatim ponovno zakopao, ponovno se našlo i sada nestalo. To je jedna bolesna žena, kojoj su ustaše ubili muža, oboje su Srbi, i koja je radila na Kot.[arskoj] oblasti u Ogulinu, a poslije oslobodjenja vratila se u Vrbovsko, odmah zatvorena i sada nestala. Navodno je razlog izče-znuća pokušstvo koje si je prisvojio jedan od članova mjesnog odbora.

Čitamo u lokalnim novinama obrazloženja presuda suda nacionalne časti: kriv je za to što mu je sin ustaša... što je sakupljao potpise da se oslobodi kazne taj i taj koji je narodni neprijatelj... (ista je stvar još pod sudom)[.] što je kao željeznički radnik radio na pruži i time pomagao neprijatelja. Drugi opet osuđeni su[.] iako su bili pristalice NOPa i bili u političkim organizacijama, ali su prodali okupatoru drvo itd.

E brate teško Ti je to, naše mjesto je padalo oko četrdeset puta iz ruke u ruku, pa su ljudi tražili relativnu sigurnost i našao je time što je kao pružni radnik radio na neoslobodjenom teritoriju, a sada se nalazi pod sudom i sudjen je na gubitak časti. Pa evo kod nas u c[i]jelom mjestu tako rekuć nije bilo muškaraca, sada nakon ove amnestije vidiš nešto ljudi.¹⁰¹

Ekonomske prilike su teške, ne radi niti jedna trgovina, nema gostionice, industrija je sva u državnim rukama (sud časti – konfiskacija imovine)[.] nigdje novca. Kod nas je jaje koštalo 30 Kuna, a sad 2-3 dinara[.] a m[i]jenjalo se 1000 : 7.

Kad je r[i]ječ o Milki P. koja je nestala[.] spomenuti je vrijedno, da dolaze odboru pisma u kojima se traži, da se “ima naći njihova nestala srpska sestra...”

---

¹⁰¹ Zakon o davanju amnestije i pomilovanja donijelo je Predsjedništvo AVNOJ-a 5. srpnja 1945. godine. Na temelju toga zakona, isto je tijelo 3. kolovoza 1945. donijelo Ukaz o općoj amnestiji i pomilovanju. *Zbornik zakona, uredba i naredaba: Sv. I-XII: 1945* (Zagreb: Narodne novine, 1945), str. 422, 446.

(6) Zaista ovakav postupak podriva osnovne tekovine NOBa a to je bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata i to je najoštrije za osuditi.¹⁰² Ali je i činjenica da su na rukovodećim mjestima u G.[orskom] K.[otaru] baš Srbi i da je danas bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata u ovom kraju gore nego je ikada bilo. U G.[orskom] K.[otaru] tokom ove četiri godine istina poginulo je Srba ali od ustaške ruke ustaša izvan G.[orskoga] K.[otara]. Medjutim od četnika poginulo je u ovom kraju dvostruko više Hrvata.

Danas medjutim odgovornost pojedinaca pojačava činjenica što si Hrvat. To je žalosno ali istinito i za to [zato] je istina da smo danas dalje od [nego] godine 1941.

Trebali bi se mjerodavni u to zamisliti.

Prijatelj B.¹⁰³ priča da danas imade Drežnica – koja je uistinu dala mnogo žrtava ovoga rata[,] više stoke nego je ikada imala. Priča dalje, da je Hrvatu opasno dovesti blago i na sajam, pristupe mu nekolicina i kažu[:] krava je moja, evo poznaje je i ovaj čovjek, otjerana mi je po ustašama još 1942. Kravu odvedu u svoje selo pred svoj narodni sud i zna se.

Što se tiče upisa u biračke spiskove[,] priča prijatelj[,] nije upisano oko 25%. Dovoljno je da je kod tebe prespavao Švabo... itd.

Inače postupak vlasti – Ozne je suviše drastičan. Neki dan je u mjestu Skradnik pohapšeno oko 18 osoba. Medju njima i šest žena, koje su streljane jer da su bili [bile] u dosluhu sa onima, koji su danas u šumi...

To nije više komunizam već kordunizam[,] dodaje.....

Za Slunj, kažu, nije u biračkim spiskovima od Hrvata nitko, osim onih, koji su u NOOima.

Vidio sam neki dan jednu tužnu sliku, kaže prijatelj I., na putu iz S. u O. grupu ljudi i medju njima i katoličke i pravoslavne popove. Padali su od iznemoglosti.

Žalosno su svršili i popovi iz R. G.-M.¹⁰⁴ i Podstena.

Kod preslušanja rabe se mučenja najgore vrsti. Ukopčavanje struje u uha (P. Miljavec)[,] peglanje vrućom peglom (Miško D.).

---

¹⁰² Porasta (osobito srpskoga) šovinizma bilo je dobro svjesno i komunističko vodstvo. Na tu je pojavu, primjerice, vrlo otvoreno upozoravao i Duško Brkić na sastanku CK KPH, održanom 26. srpnja 1945. u Zagrebu, što je izazvalo raspravu i drugih sudionika sastanka. *Zapisnici Politbiroa*, str. 75.

¹⁰³ Vjerojatno Ivan Božičević.

¹⁰⁴ Vjerojatno: Ravna Gora – Mrkopalj.

Po selima ogulinske zagore još uv[i]jek vladaju osvete i samovolja najgore vrsti. Rukovodioci Komande mjesta Plaški dolaze u sela i oduzima- (7) ju djevojkama ogrlice itd.

Sve sam to priopćio na nadležnom mjestu u Šibeniku kad sam bio proljetos,¹⁰⁵ ali u isto vrijeme stigoše dolje i za ovo zlo odgovorni rukovodioci iz G.[orskoga] K.[otara]. Time su moji daljnji razgovori u ovom pogledu spriječeni. Još više, uvjerio sam se, da su bili informirani o svemu što sam razgovarao i na koji sam način kritizirao. Našao sam se u teškoj situaciji, toliko teškoj da sam u Skradu na putu kući dok je zasjedao Okr.[užni] K.[omitet] K.[omunističke] P.[artije] bio samo zbog toga[,], a to znači zbog iznašanja istine[,], pritvoren. I da ne bi tada Rade Ž.[igić?], koji se slučajno tu nadje (jedan od najviših funkcionera C.K.K.P.) ne znam kako bi[h] se proveo.

Prilikom ustaških progona u našem Zagorju[,], svi Srbi okoline nadjoše utočište. To međutim niti najmanje ne smeta, da baš seljaci sela Zagore odilaze na prinudni “kuluk” pravoslavnim seljacima tobož kao “ustaše”.

Ovakovi postupci u temeljima ruše jednu od najvećih tekovina – bratstvo i jedinstvo naroda.

Kaže se n. pr. narodna vlast da u svakom selu vlada onaj odnosno oni, koje narod izabere. Kako to praktično izgleda. Ako uz svu silu i nastojanja[,], ondje gdje se opire narod ipak ne uspije provesti da se izaberu oni, koje se želi naturiti[,], onda dodje “ozgora” da se takav odbor proširi recimo od 7 na 9 članova.

Ili n. pr. kažu kritika je potrebna i mora se kritizirati, ali se dogodi ako n. pr. netko kritizira, da se sutra nadje tamo gdje ne bi želio.

Tako se eto mi nadjosmo u takovoj situaciji da varamo sebe i narod..... Moram ići u narod, moram govoriti i moram – to je najgore – govoriti ono što ne bi[h] želio. Danas se ima napadati M.[ačeka?], danas se ima kritizirati... padaju nalozi itd.

Velike protuzakoničnosti se događaju kod sastavljanja biračkih spiskova. Tako n. pr. cijela obitelj R. nema pravo glasa jer je sin D. u zatvoru pod sudom. Isti je slučaj i sa obitelji E., jer da navodno još svi nisu došli kući. Tako se postupa i sa svima onima, koji su bili u “žici”, to je u punom bespravu sv[i]jet.

(8) Dostatno je da si bio u domobranima ili da ti je brat ustaša pa da ne glasuješ.

Narod je u teškoj situaciji, jako je zaplašen. Nitko sa nikim ne razgovara ni o čemu[,], a kamo li o politici. Evo sinoć dodjoste pa su ljudi šetali ispred kuće

¹⁰⁵ U Šibeniku je, naime, održano više sjednica IO HSS-a, kao i sjednica IO JNOF-a. Budući da se govori o proljetosnoj sjednici, moguće je da je posrijedi sjednica IO JNOF-a, koja je u tom gradu održana 10. travnja 1945. Usp. Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 288.

a nitko se nije usudio doći u kuću. Kaže se idemo na izbore, a pitam ja Vas tko će se usuditi potpisati [prikupiti] stanoviti broj potpisa, da se udovolji formalnostima zakona za postavljanje liste, a da ne govorim o onima, koji bi trebali čuvati listu, ili o onima, koji bi išli na skupštine. Sva je sreća da skupština međutim ne treba jer je narod jednodušan, danas kako nikada prije. Sav je za Starog,¹⁰⁶ i jedino se samo u njega vjeruje.

Narod ne voli neučene ljude da zauzimaju položaje. Kakov je to sudac Vlade iz V. ili javni tužilac Ivica S. Treba pogledati samo kotar, ima u njemu oko 100 tih novih činovnika, koji samo jedu i paze kad će se oteliti kakova krava, da uzmu tele za svoju menzu.

Takovi primitivni ljudi ne prezaju pred krvi, osvećuju se itd. Odatle nestaju ljudi u podrumima Ozne, optužuju se zbog ničesa [ničega] i vojni sudovi sude na tolike smrtne kazne. Eto priča se opet o nestanku oko 300 ljudi iz Ogulina.

Ima tu među nam [nama] jedan naš susjed, koji imade osmero djece, dva sina u partizanima od kojih je jedan poginuo, ali za to [zato] jer je bio u "žici" tek kratko vrijeme[,] odvedeno mu je blago sve što je imao iz staje.

Kruna svemu je činjenica, da su zatvorili i vodili vezanog iz Netretića do Delnica jednog bolesnog španskog dobrovoljca zbog navodno nekog sitnog prekršaja[,] a u stvari što iako kroz zube kritizira današnje stanje ovdje kod nas.

Mjesto nam je srušeno, tvornice ne rade, dinara nema, a još niti govoriti ne smijemo, pa da se živi.

(9) R.[avna] Gora 30 kolovoza.

Rude S. narodni zastupnik,¹⁰⁷ koji je nekoliko puta izabran[,] govori o jednodušnosti naroda, pogotovo općina R.[avna] G.[ora] – Vrb.[ovsko] Severin, i dalje. Dobro je i u Mrkoplju, nešto slabije u Delnicama i Lokvama. Zadivljen je Čabrom, koji je najviše stradao ovog rata i u ljudstvu i materijalno. Nema polovice naroda niti polovice nastambi...

---

¹⁰⁶ Mačeka.

¹⁰⁷ Rudolf Sušić, trgovac ("magister") iz Ravne Gore, na skupštinskim izborima 1938. kandidiran je te izabran u kotaru Vrbovsko. Nije se u prvi mah odazvao pozivu u Hrvatski državni sabor 1942., jer da mu se vjerodajnica nije mogla uručiti »jer se nalazi u inozemstvu«. Do toga je uručjenja ipak došlo, jer je na petoj saborskoj sjednici konstatirano da je Sušić svoj nedolazak ispričao težom bolesti, napomenuvši u brzozavci kako se pridružuje »poklonu uzkrisitelju domovine dičnom Poglavniku dru Anti Paveliću, uvijek: Za dom i Poglavnika spreman!« Njegova je vjerodajnica ovjerovljena na 11. saborskoj sjednici, 11. travnja 1942. godine. No, krajem srpnja 1945., na IV. zasjedanju ZAVNOH-a, postao je članom toga tijela koje je preimenovano u Narodni sabor Hrvatske. Usp. Jančiković, *Hrvati u izborima*, str. 62; *Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora*, str. 11, 49, 50, 181; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 33, 65, 289.

Inače ne govori mnogo o konkretnim stvarima, bit će toliko se u to uživio, da smatra da je to svima već poznato. Ne govori niti o svojim tegobama lično[,] proljeća prošle godine, kada je bio zatvoren, i kada mu je bilo podmetnuto da bi izgledalo kao da je “nesretnim slučajem izgubio glavu”.

Sav narod gleda spas u Starom, a kod nas je strah tolik da narod pomišlja i ne traži ništa, niti kruha niti od[i]jela, već samo mir, mir i mir, završio je S.¹⁰⁸

Mnogo zanimanja za konkretne stvari, koje su od važnosti u dnevnoj politici, pogotovo kod nas nije pokazao, a o čemu mnogo govore ljudi u gradu; izgleda da mnogo misli kako će narod i on izvući živu glavu. Muči ga konstatacija da je u ovom kraju palo više glava poslije rata nego u ratu.

Kaže se ovdje “pošten čovjek, ali se ne može odlijepiti od M.[ačeka?]”, a to je dosta da se ne glasa. Od cca 800 glasača našeg užeg mjesta oko 190 nema pravo glasa.

Ovih dana je streljan stari J. Brochlih i kćerka od Vel. iz Kose.

(10) Delnice 30 kolovoza.

Opća je konstatacija – podpuni strah, kao posljedica samovoljnog postupka pojedinaca već godinama, jer je ovaj kraj najranije oslobođen. Nad Oznom i Komitetima nema druge vlasti. Sve je ovo jedna tamnica[,] dodaje naš stari prijatelj.¹⁰⁹

Mnogo ljudi je nestalo prije[,] a nestaje i danas, a ne zna se tko niti koliko.

Glavni u Ozni je neki Marijan O. iz Kuzelja[,] djak obrtne škole,¹¹⁰ koji danas nema 22 godine, i sve sama mladjarija, luda mladjarija, a sve nažalost i žene.

Bez likvidacije današnjeg upravnog aparata – u stvari Ozne – nema niti govora o izborima, jer se na drugi način ne može r[i]ješiti straha, a likvidacija aparata znači likvidaciju njih samih.

Pod ovakovim okolnostima ovdje nema čovjeka, koji bi se usudio učiniti i jednu gestu, koja ne bi bila u skladu sa onim što se ovdje želi, a kamo li, postavljati listu, čuvati je itd. organizirati stranku.

¹⁰⁸ Sušić.

¹⁰⁹ U Delnicama je Šubašić, prema Ozninim podacima, razgovarao i s nekim Bišćevićem, lugarom iz Skrada, koji da je bio »povezan s engleskom misijom u Skradu«. Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 209.

¹¹⁰ Marijan Ofak, načelnik Ozne za Gorski kotar, tada vjerojatno u činu majora (bojnika), i kasnije istaknuti pripadnik jugoslavenskoga komunističkoga represivno-obavještajnog aparata. Zdenko Radelić, *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942.-1954.)*: sv. 2: *Kadrovi* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019), str. 60.

Ubija nas duševni pritisak, taj teror. Dok o svakom građaninu postoji kartoteka i karakteristika[,] dotle nema i ne može biti slobode.

Tu su dovedeni već prije više od mjesec dana pop Webwr [Weber?] i dom. [obranski] pukovnik Tomac,¹¹¹ a nezna [ne zna] se za njih. Barem tako ljudi pričaju. A nema čovjeka koji bi se usudio za njih i pitati a kamoli da pokaže znatniji interes.

Osim toga narod odvrća podpuna nesposobnost pojedinaca koji osim sa upravnim aparatom u najširem smislu[,] vode danas i gospodarstvo zemlje.

Ljudi se podaju vjeronju i za to žive[,] “ovako ne može ostati”.

Sud nacionalne časti postoji za političke protivnike i za one koji nešto imaju, a nikako za one, koji se ogrešise o čast.

Danas partija [KPJ] ovdje nastoji imati što više ljudi i vezati ih disciplinom. “Što mogu[,] zovu me, bojim se kazati ne...” kaže jedan.

(11) Pravo glasa u Delnicama, kako se vidi i iz izloženih spiskova[,] nema oko 45 ljudi. To se odnosi na sam[o] mjesto u užem smislu, kao izborno mjesto. Medju ovima imade dosta i radnika. Jedan nema pravo glasa “jer su mu N[i]jemci orgijali u kući...”, drugi, da je rekao “sad smo svi jednaki[,] i oni, koji imaju u glavi kao i oni koji imaju u peti”, treći opet, koji je aktivni radnik u Noo [NOO] davno prije oslobođenja zemlje[,] ne može glasati, jer je prilikom kapitulacije Italije rekao “sad će Maček sigurno doći do izražaja”[,] četvrti radi [zbog] sina itd.

Zapaža se da bi Delnice glasale vjerojatno za vladu, iako je situacija bila prije drugačija, veći broj činovnika, oficira sada je na mjestima i imade položaje. Sela ne. A takodjer ne i ostala mjesta u G.[orskom] K.[otaru].

Slika prilika odrazuje se u r[i]ječima jednog funkcionera koji vodi tehničke radove i kaže: [“]imam na radu 700 zarobljenika i oko 600 slobodnih radnika”. Ti slobodni radnici su oni, koji se [su] zbog bogzna kojih razloga na prisilnom radu.

Prijatelj pripov[i]jeda slučaj svoga sina[,] mladog pravnika, koji je bio mornarički oficir u rezervi NDH i nalazio se kod vojnog suda u Zagrebu[,] gdje je fungirao uglavnom kao branitelj i prilikom konačnog oslobođenja zemlje našao se u Trstu. Tu se javio našim vlastima[,] odakle je prebačen u Bakar, pa Kastel [Kaštela?] i konačno Knin[,] gdje mu se izgubio svaki trag. Kroz sve to vrijeme o njemu je i jedino brigu vodila Ozna.

Takovih i upravo identičnih slučajeva imade bezbroj.

---

¹¹¹ Vjerojatno Tomislav Tomac, koji je 1943. kao vojni sudac i pročelnik za sudstvo u Glavnom oružničkom zapovjedništvu, tada u činu podpukovnika, u nakladi zagrebačkoga Uniona grafičko-nakladnoga zavoda u dva sveska objavio *Kazneno-pravni priručnik za oružništvo i ostale dijelove oružanih snaga, kao i za sve ovozemaljske sudbene, upravne, redarstvene i ostale oblasti.*

(12) Brod na Kupi, 1. IX. 45

Čulo se da je ovdje nestalo oko 60 ljudi, ne u ratu već van rata.

Kuće su dosta porušene i vide se tragovi većih borbi. Žena jednog istaknutog funkcionera HSSa ne voli mnogo da priča o politici[,] iako je to jedina tema, koja nas zanima[,] a odvraća razgovor i od prilika kakove su[,] plaho se obazirući. Izgleda ne vjeruje nikome.... Vjerujem da su joj pred očima mnogi koji su zbog ničesa [ničega] izgubili glavu.

Upravo je nepojmljiv strah, koji vlada među ovim narodom.

Slučajni prolaznik priča: teško nam je[,] nigdje dinara[,] ovdje zarade nikakove, a mira nije bilo. Puno smo davali vojsci, sada[,] hvala Bogu[,] toga neće biti. Puno nas je izginulo, puno[,] jako puno. Nešto od Talijana, nešto od N[i]jemaca, a nešto i od – partizana[,] izgovara bojažljivo, stisne gotovo bježeći ruku i odilazi obazirući se da li ga tko vidi.

Brod Moravice[,] isti dan

Hvala Bogu da niste zaboravili da ste došli u ovoj našoj nevolji među nas. Vidite[,] izgorjela kuća, teško se živi. Sada smo nešto aprovizacije dobili, vojsci više valjda ne ćemo trebati davati i – bit će bolje. Dobro je da je ova amnestija zahvatila ljude i dolazi ih kući veći dio koji je bio na prisilnom radu. Bili su svi oni, koji su bili na željeznici i koji su bili izvan ovog kraja u “žici”.

Samo da bude bolje[,] nekako smo živčano potreseni[,] još uv[i]jek nas je strah, kao da rat još nije gotov. Nismo zadovoljni, ipak smo mislili da će biti drugačije. Ne valja ovo.

Srušeni mostovi, lokomotive, c[i]jeli vlakovi leže uz prugu[,] cesta nije suviše opterećena, izgleda dobra je, radi se malo, malo je i prometa...

(13) Severin n/K[,] 1. rujna 45.

Milicija se mnogo interesira, tko je u autu, tko se vozio, priča nam prijatelj. Ne zna gdje bi nas smjestio, da li u dućanu, vani i konačno nalazi jednu sobu, zatvara vrata i kao da misli[,] tu nam je najsigurnije.

Bio sam na kotarskoj skupštini, a agitirali su: nemojte birati F. S.¹¹² koji nosi niske cipele, kaže prijatelj. Sm[i]ješno mi je pričati[,] nastavlja dalje[,] kakove su to skupštine. Nitko ne govori ništa, svi klimaju[,] a kada se pita tko što imade reći[,] nas stoji 70 kao 70 majmuna i ne usudimo se pisnuti.

¹¹² Zacijelo Franjo Sečan, poznati lokalni pristaša HSS-a. I prema Ozninim je podacima upravo je s njim Šubašić razgovarao u Severinu na Kupi. Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 208.

Reci[,] kritiziraj, pitaj[,] tako nam se govori, a ako to učiniš, sutra si u...

Narod je ustrašen kao nikada od kada sv[i]jet postoji... a opet poštiva ono što je poštivao i prije[,] svoju seljačku stranku za koju ne smije niti čuti.

Izbori se vrše na način da je pravo ruglo. Glasa se ustajanjem i stajanjem, dizanjem i spuštanjem ruke itd, a jao si ga onome tko ovdje nešto pisne.

Evo u ovom našem selu na jednoj strani je F. P. i Dean[,] a na drugoj čitav narod. Tog D. niti ovdje u našem selu nitko ne poznaje[,] a kamoli u čitavom kotaru.¹¹³ A on je pretsjednik Kotara...

Danas ovdje kod nas nema nikoga tko bi se usudio potpisati kakovu listu, koja bi narodu konvenirala, a ako i bi[,] sutra bi pod najmanjem silom ili groznom povukao što je potpisao.

Baš pred nekoliko dana došli su iz zatvora Stančić i Krizmanić[,] dvojica utjecajnih ljudi i vezanih sa Hss [HSS-om]. Mikić¹¹⁴ je još unutra. Malo si je sam kriv jer je rekao da ne može nepravdu podnijeti...

Ostavljamo kuću čovjeka svu izrovanu od praska bonbi [bombi], koji nije imao straha sam istjerati iz kuće borbom 80 četnika[,] a sada se boji govoriti u vlastitoj kući.

(14) Vukova G.[orica] 1. rujan 45

Vlada potištenost i strah na svakom koraku. Ljudi se boje i svatko se smatra sretnim ako niti s kim od Nar.[odnih] vlasti nema posla. Ljute se da su im u odborima takovi ljudi za koje nije narod i u koje narod nema povjerenja. Do jučer su bili u selu najslabiji gospodari i nikako nisu upravljali svojom imovinom[,] sada hoće voditi i upravljati narodom.

Narod je jednodušan da švercer, tat i kokošar ne može činiti dobro narodu.

Selo je dalo toliko žrtava u životima palih u borbama, da je danas dočekalo, da se narodnoj vlasti ljudi nameću a ne da ih narod bira...

---

¹¹³ U Zapisniku sastanka narodnih zastupnika i ostalih funkcionera HSS održanog u Zagrebu sredinom studenoga 1945. spominje se (spominje ga upravo Pocrnić!) »partizanski funkcioner Dijan Ročić«. Boban, *Dr. Tomo Jančiković*, str. 378. Vjerojatno je riječ o istoj osobi.

¹¹⁴ Iako je vjerojatno posrijedi netko od utjecajnih pristaša HSS-a u Gorskom kotaru, možda je ipak riječ o Mati Mikiću, seljaku iz Gornjih Hasića, Bosanski Šamac, koji je 1938. izabran zastupnikom za kotare Brčko i Gradačac, a bio je zastupnik i u Hrvatskom državnom saboru 1942. Jančiković, *Hrvati u izborima*, str. 62; *Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora*, str. 11; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 65.

(30) [Nije jasno, pripadaju li redci s 30. lista izvješću iz nekoga od spomenutih naselja, ili su dio zagubljenoga izvješća koje se odnosi na neko drugo mjesto. U svakom slučaju, sljedeći redci prema vrsti i formatu papira te prema pisačemu stroju pripadaju ovoj cjelini, premda list nosi naknadno, grafitnom olovkom upisani br. 30. Op. T. J.]

Izjavi[o] mi je ing. Gaži:¹¹⁵ pričao mi je moj znanac, da je od 1500 dočasnika domobranstva svega 800 došlo do Apatina[,] ostalo putem ubijeno.

Drugi jedan priča, takodjer moj znanac[,] da je bio u grupi gdje je do Gacka streljano oko 800 domobrana.¹¹⁶

Kod Klanca pred mjesec dana je pobijena u šumi Brezovica grupa od 30 seljaka t. zv. milicionera.

(32) [Ni kod lista koji nosi br. 32 nije jasno je li riječ o dijelu izvješća iz nekoga od spomenutih naselja, ili je on dio zagubljenoga izvješća koje se odnosi na neko drugo mjesto. U svakom slučaju, i sljedeći redci prema vrsti i formatu papira te prema pisačemu stroju pripadaju ovoj cjelini, premda list nosi naknadno, grafitnom olovkom upisani br. 32. Op. T. J.]

Svi prisutni ljudi na upite o prilikama ne odgovaraju ništa[,] makar je jedna prijašnja grupa od 5 ljudi i te kako kritizirala i vlasti i prilike. Uočuje se razlog. Među grupom se nalaze i trojica ljudi, koje predstavljaju današnje vlasti u okolici.

Na ovo pitanje baš ova trojica uv[i]jek odgovaraju jasno, tako da ŠUB. [ašić] je prisiljen kazati im[:] Vas ne pitam nego ovaj narod.

Poslije sastanka narod na dvorištu prilazi Ministru[:] sad ćemo Vam reći kad ovih što su bili unutra nema – misli baš na onu trojicu – i nastavlja se s jadicovkama.

¹¹⁵ Franjo Gaži (1912.-1990.), agronom i političar. Uoči rata bio je trgovački izaslanik u jugoslaven-skom poslanstvu u Moskvi, potom radio u drugim predstavništvima. U siječnju 1945. vratio se je iz emigracije sa Šubašićem, a kasnije bio zastupnik u PNS-u. Osuđen 1947. na petogodišnju zatvorsku kaznu, a nakon njezina izdržavanja radio u Glavnom združnom savezu Hrvatske i dr. Ivo Miljković, "Gaži, Franjo," u *Hrvatski biografski leksikon: 4: E-Gm*, ur. Trpimir Macan (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1998).

¹¹⁶ Vjerojatni autor ovih bilježaka, Pavao Pocrnić, pripovijedao je 1985. Tuđmanu kako je u vrijeme rata u ime HSS-a pregovarao s Andrijom Hebrangom i Ivanom Krajačićem Stevom, a ustvrdio je da je po Šubašićevu nalogu iza nekoga zastora slušao posljednji Šubašićev razgovor s Edvardom Kardeljem 1945. godine. Kad ga je Šubašić pitao je li točno da je pobijeno oko 40.000 ustaša i domobrana, Kardelj da je priznao kako ih je pobijeno puno više (jer su izdajice i zločinci!), a na to da je Šubašić zaplakao. Franjo Tuđman, *Osobni dnevnik 1973.-1989.: Knjiga III: 1984.-1989.* (Zagreb: Večernji list, 2011), str. 167-168.

Da smo samo nešto rekli[,] pokupi nas Ozna, i...

U međuvremenu prilazi jedan od trojice i objašnjava Ministru, da su u početku imali naloge da se iz spiska briše oko 30% glasača, a sada je to izm[i]jenjeno na 5½ [posto] po novom up[ut]stvu.

Dakle[,] ne zakon i njegova primjena već upu[t]stva...

Dalje seljaci prikazuju mnoge gorke istine njihovih sinova domobrana, koji se ne javljaju iz logora ili su odvedeni iz kuća.

Ovo uočuju i “ona trojica”.

(15) Zagreb 2. rujna 45

Karlovčani

Jedva smo dočekali da se stvar pokrenula. Neznamo [Ne znamo] gdje smo. Do danas se nismo smjelo [smjeli] pokazati. Neznamo [Ne znamo] što će i danas od nas biti, možda gdjekoji i svrši u zatvoru.

Jedno je ali sigurno: narod hoće glasati i to mu se mora omogućiti.

Moramo ići sa svojom strankom[,] a ne da mi drugoga izvlačimo. Danas nam je narod kompaktniji nego ikada prije, iako je u teškoj i velikom strahu.

Svakako treba omogućiti da se samostalno ide u izbore, jer prema zakonu imade dosta mogućnosti.

Traže određene odgovore što treba činiti. Ne žele u nikojem slučaju niti pomisliti, da ostave Mačka. Na kompromise sa Izvršnim odborom [IO HSS] ne gledaju nikako – osim Matanića¹¹⁷ – smatraju te ljude suodgovornim za sve što se danas u Hrvatskoj događa.

Mnogi od te grupe ne smatraju potrebitim niti suradnju s K.[omunističkom] P.[artijom], jer da je to manjina. Svakako su daleko od stvarnosti[,] obzirom na situaciju u sv[i]jetu.

Zalažu se da se bezuvjetno puste svi zatvorenici, koji su u zatvorima, budući da su sada izbori, a njihovo prisustvo je neophodno potrebito.¹¹⁸

¹¹⁷ Niko Matanić, odvjetnik iz Karlovca, na skupštinskim izborima u prosincu 1938. izabran je zastupnikom za kotar Krk. Bio je načelnik grada Karlovca, razriješen malo nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske. U drugoj polovici 1942. bio je neko vrijeme zatočen u Lepoglavi. Od sredine 1943. uspostavlja veze s jugoslavenskim partizanima. Jančiković, *Hrvati u izborima*, str. 60; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 31, 47, 91, 200.

¹¹⁸ Očito se, dakle, ne misli na sve političke uznike, nego na istaknute članove HSS-a koji su u zatvoru, počevši od Augusta Košutića.

(31) Vrbovec:

Kod nas svakakovi ljudi idu u odbore samo ne oni koji bi trebali. Neki Ivančić je u odboru[,] a nema ništa[,] baš ništa. Tako isto Imro Bacek [Baček], koji je bio ustaški zbirnik. Treći je bio na robiji zbog pokušaja ubistva žene, a i sada imade tri žive žene. Kako takovi ljudi mogu biti u odborima, tuže se seljaci.

Dalje se tuže na nepropisno postupanje kod sastavljanja biračkih spiskova. Jedan nije u spisku jer da je kazao da će glasati za M.¹¹⁹ Drugi nije jer da je rekao da se ova brigada ne bi smjela zvati Braće Radića već brigada Ud,anica [nejasno, op. T. J.] itd.

Ne zna se koliko treba poreza platiti, što treba od žita dati, a jednoga će se dana doći i uzeti.

Postoji veliki nesrazmjer u c[i]jenam[a] industrijskih i seljačkih proizvoda.

Ne valja da se na položajima nalaze ljudi bez znanja, da se na ovaj način gospodari s državnim imetkom. Sve ide natrag, – tuže se seljaci.

Trebalo bi nas osloboditi laži, bolja je istina, pa makar bila neznam [ne znam] kako gorka.

Oslobodite nas straha...

U Martinskoj vesi postoji općinski odbor, koji je popisao ljude[,] obzirom na pravo glasa[,] na dvije liste. Razumije se[,] lista koja ne glasa je brojnija. Nakon mnogih žalbi odbor se složi i većini dade pravo glasa. Dodje Ozna i pokupi 11 ljudi i odvede ih u Križevce. Nekoliko dana zatim vrate se ljudi kući ali je selo rastavljeno na dva d[i]jela, tako da više nema općinskog odbora.

S vlastima se ne može postići ništa, ako se malo [imalo] oponira, ne samo da ponište tebe već i selo.

Dalje se seljaci tuže na postupak sa domobranima. One koji se prijaviše na poziv otjeraše i danas rade čak u Kičevu. Bez ikakvih su tamo sredstava, goli i bos. Nisu vojnici jer ne nose pušku, već su obični radnici. Dolje ih je strah za živote.

(16) Križevci – Vrbovec:

--- Čuli ste me što mislim i sada nastaje potreba nešto učiniti, kako da sv[i]jetu pomognemo.¹²⁰ Svjesni smo da možemo nešto učiniti jedino preko naše seljačke stranke. Moramo je organizirati ozdo i dalje. Imade na[s] danas na dvije strane, podvojeni smo. Bojazan je da ta podvojenost ode na narod.

¹¹⁹ Vjerojatno: ministra, tj. Šubašića.

¹²⁰ Imenicom *svijet* ovdje se očito označuje narod, puk.

--- Ako radimo s njima[,] to je pljuska našem Predsjedniku [Mačeku], a to nikada ne smijemo učiniti.

Potrebno je pustiti van Košutića, da se čuje njegovo mišljenje.

Neka dodje Maček[,] mi ćemo ga čuti[,] a ako je potrebno mi ćemo ga i likvidirati.

--- Mi moramo iscrpiti sva sre[d]stva koja nam stoje na raspolaganju da dodjemo do cilja, a kod toga moramo shvatiti situaciju onakovu kakova je bez obzira da li je volimo ili ne. Teško je vjerovati da bi se Engl.[eska] i USA zbog nas zaratile sa Rusijom.

--- Hoćemo i nastojimo da dodje do reda, ali neka nam daju slobodu... Ovako ali ne možemo kad nas ubijaju. Narod je zdvojan.

--- Ne znam što ću još učiniti, ali treba biti strpljiv i iscrpiti sva sredstva do kraja. Mi[,] istina[,] znamo gdje su simpatije našeg naroda[,] a i naš narod to zna, ali kako rekoh teško je vjerovati da bi se zbog nas... Nije svršeno s konstituantom ako proglašimo ovo ili ono. Novo Društvo naroda vodit će borbu za čovjeka i dalje. Sami moramo nešto učiniti da spasimo narod. A što?

--- Dati narodu slobodu. Samo je nesreća kad tu slobodu svi jednako ne shvaćamo.

--- Morali bi[smo] se organizirati i kao organizirani sposobni smo više učiniti. Vidio sam neki dan što znači kad se dolazi u ime jednog naroda. Došao je jedan Ministar Makedonije i tražio amnestiju za svojih 700 sunarodnjaka i razumije se[,] išlo je bez riječi. Ili: kad Slovenija amnestira sve svoje krivce nakon što skida zakon o povredi časti.

--- A mi. Naš Izvršni odbor.

--- Sve zlo je od ustaša. Oni su zlo stvorili. Gažijeva stranka se prikrija[,] ona je više sklona komunistima nego sama sebi.¹²¹

(17) --- Govorio sam više puta i Titi o seljačkoj stranci[,] o njenom programu, o njenom zdravom programu. I nitko ne može biti progresivniji[,] gledajući naše prilike[,] od nje. Govorio sam o njenim socijalnim načelima[,] o religioznosti[,] a ipak ne o klerikalizmu.

--- Bili [Bi li] se moglo do Predsjednika.¹²² Narod traži njegovu riječ.

Mara M.[atočec]: ah, sve je to strano našoj duši...¹²³

--- Moramo gledat[i] stvar onakovu kakova je. Realno gledati.

¹²¹ Misli se na IO HRSS.

¹²² Očito se misli na Mačeka.

¹²³ Mara Matočec (1885.-1967.), seljačka književnica i političarka, članica Glavnoga odbora HSS-a i Glavnoga odbora Seljačke sloge. Tijekom cijeloga rata živjela je u selu Koriji kod Virovitice i odbijala

(18) Pisarovina:

Karlo M.:¹²⁴ Kak je? Nikak[,] sad sam proleter. Jedni i drugi su me zatvarali. I da nisam simo došiel bolje bi bilo. Opet ću v rešt. Odveli su mi vola. Otišao sam u bolnicu, a kazali su da sam otišao k bandi. Ja sam star i nisam baš mogel po šumi hoditi, a ništa mi se ne priznaje. Svi vele da siromake pomagaju, a zatiru ljude. Sve svoje sam preskrbil rukama, glavom i žuljima[,] a otima mi se. Zlo je, zlo je. Vele da mi ne budu dali pravo glasa. Upitnik su dali k komu imenu.

Ali budem glasal, budem i to za svakoga koga oni budu htjeli, jer znam kaj me drugčije čeka. Da[,] tako je to... Teško je.

Kušnjačić Kazimir:¹²⁵ Svi smo kako ovce bez pastira. U narodu živimo, znamo kako narod misli. Narod je za demokraciju. Ali za ovo nije. Župnika su nam zaprli[,] i tko? Do lanske godine je bil nacionalsocijalista, a danas? Nitko veći partizan od njega.

Izbori su bili[,] a nitko nije znao o čemu se radi. Prosto su nam ljude naturili.

Kažu: birajte od najboljih najbolje. Poslije pitaju: ima li tko protiv. Usudi se reći, a da ti se ne dogodi ono što ne želiš. (Mrak K.¹²⁶ je bio sudjen na šest mj. i bio je na Kordunu.)

---

pozive jugoslavenskih partizana da im se pridruži. Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 197. Usp. Mira Kolar Dimitrijević, *Mara Matočec: Hrvatska književnica – seljakinja i njen rad na socijalno-političkom i kulturno-prosvjetnom polju u okviru seljačkog pokreta braće Radić* (Koprivnica: Dr. Feletar, 1993); Vlatko Smiljanić, *Mara Matočec: Hrvatska spisateljica, prosvjetno-kulturna aktivistica i političarka: Biografija*. (Virovitica: vlastita naklada, 2010).

¹²⁴ Karlo Mrak, seljak iz Kupinečkoga Kraljevca, narodni zastupnik izabran u prosincu 1938. u kotaru Pisarovina. Tijekom 1941. posjećivao je Mačeka u Kupincu. Budući da ga saborski dokumenti spominju kao člana Odbora za društvo-udružbene poslove, jasno je da je primio vjerodajnice i postao članom Hrvatskoga državnoga sabora. Nema podatka da je sudjelovao u radu koje od saborskih ili odborskih sjednica, a na 11. saborskoj sjednici, održanoj 11. travnja 1942., priopćeno je i njegovo ime među onima koji su vratili vjerodajnice i zahvalili se na saborskom članstvu »zbog starosti ili bolesti«. No, odbijao je partizanske pozive da im se on i Baburić pridruže. Jančiković, *Hrvati u izborima*, str. 60; *Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora*, str. 15, 174; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 32, 65, 67, 161. U izvješću o »osobama koje su prošle kroz naš zatvor i zatvor Povjerenstva u Žumberku«, sredinom studenoga 1944. Ozna II. za Pokuplje je među šezdesetak osoba navela i Karla Mraka. Nekoliko dana ranije tomu »biv. narodnom zastupniku biv. HSS iz Kraljevca-Kupinec« izrečena je mjera »prisilnog boravka u trajanju od 6 – šest – mjeseci u mjestu Mačešić Potok, Kordun«, jer da je »dosadanjim svojim radom i kretanjem ugrožavao interese Narodno-oslobodilačke borbe Hrvatskog naroda«. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946.: Dokumenti: Zagreb i Središnja Hrvatska* (Zagreb, 2008), str. 150, 204.

¹²⁵ Kazimir Kušnjačić, seljak iz Ježdovca, sela kod Zagreba, na izborima 1938. bio je zamjenik kandidata Franje Malčića u Zagrebu. Njegova imena nema među saborskim zastupnicima navedenima u oglasu predsjednika Vrhovnoga suda od 7. veljače 1942., što znači da nije uopće pozvan u Hrvatski državni sabor za 1942., slijedom čega ga ne spominju ni *Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj godine 1942.* Usp. Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 33, 65.

¹²⁶ Karlo Mrak.

Svi smo mi bili protiv ustaškog zla[,] i naš starina M.¹²⁷ prvi je došao Pretsjedniku [Mačeku] pričati što se događa.

Neka se barem ovi zakoni poštivaju. Nismo budale da nećemo Jugoslavije, ta to hoće sva trojica Velikih, koji nisu rekli da se po nami jaši.

Pitate[,] Izvršni odbor [IO HSS]? Oni su prije umrli nego su se rodili. Jesmo za suradnju[,] ali se slabijima ne damo u šake.

Kažu nam[,] imadete pravo kritike, ali da znate mi ćemo s nezadovoljnicima obračunati. Došao je nekakav tajnik u selo[,] pa kaže[:] ako nam neće prići; znam što ću činiti.

S druge strane mnogi partizani u uniformi govore[:] glasat ćemo za Mačka, mi se nismo za ovo borili.

(19) Kad bi se sporazum proveo[,] bilo bi dobro.¹²⁸ Nikako loše. Ali... Ti se nisi boril[,] ti nama [nemaš] kaj govoriti[,] čujemo na svakom koraku.

Kažem: ljudi čekaju izbore i žele si našu listu.

S I.[zvršnim] Odborom ne treba razgovarati. Oni bacaju ljagu na M.¹²⁹

Oni zajedno s[a] svojim naredbodavcima kažu: Mi ćemo svakoga brisati tko bi mogao glasati protiv nas. Ako ne[,] mi ćemo i na drugi način izvršiti [izvršiti] lik[v]idaciju.

Jedan komandant vojne baze na jednoj zabavi govorio je: 60% glasat će za nas, 30% ćemo brisati[,] a 10% neka glasa gdje hoće.

Svi treba da dođu doma[,] i emigranti i svi koji imaju pravo govoriti i drugi svi, koji su poštteni u stranci[,] pa da vidimo...

Ako se hoće orat[i] istina je[,] treba se brazda zarezat[i], al mora gazda dojt i pokazat gdje će se brazda zarezat, kad sluga ledinu ne pozna.

(20) Čazma, Križevci, Bjelovar:

Pobili nas ustaše. A što ovi učiniše od domobrana. Oduzeli jednima izborno pravo, jer da su [se?] žalili M.¹³⁰ Kažu nije kriv otac i mati za djecu, a nigdje se ne provadja taj princip. Barem ne vrijedi kod upisa u birački spisak.

---

¹²⁷ Vjerojatno Karlo Mrak.

¹²⁸ Izrazom *sporazum* i ovdje i u nastavku teksta nesumnjivo se označuju sporazumi J. Broza Tita i I. Šubašića.

¹²⁹ Mačeka, možda i ministra (Šubašića).

¹³⁰ Vjerojatno: ministru (Šubašiću).

Djeca kuriri imaju pravo glasa a starci nemaju. Mome bratu ne daju glas jer je moj brat a ja sam opet domobranac itd.

Narod pita gdje je Stari?¹³¹ Ako On ne bude sudjelovao ili ne odredi koga[,] nama nema smisla ništa raditi.

Evo dr. Starčevića su proganjali ustaše, a i sada je sudjen.¹³² Dokle ćemo ovako?

U i. [Izvršni] odbor [IO HSS] uvukoše se Prvoić [Prvčić],¹³³ Brozina,¹³⁴ Koharević¹³⁵ i dr. i tko neće mislit kao oni[,] izginut će.

¹³¹ Maček.

¹³² Karlo Starčević, bjelovarski odvjetnik, istaknuti pristaša HSS-a. Navodno je sudjelovao u pripremanju tzv. puča Lorković-Vokić 1944. Poslije rata osuđivan. Radelić, "Sudbina pristaša HSS-a," str. 81; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 125, 208, 212.

¹³³ Seljak Stjepan Prvčić (1893.-1960.) bio je predsjednik kotarskoga odbora Seljačke sloge u Koprivnici i već 1941. uspostavio je veze s partizanima. Nakratko je uhićen, a u partizane otišao nakon njihova zauzimanja Koprivnice u studenom 1943. Istaknuti je član IO H(R)SS-a te usporedno i istodobno s time i pripadnikom KPJ/KPH. Supotpisao proglas IO HSS od 8. ožujka 1944. kojim je oštro osuđen Maček i njegova politika. Od siječnja 1945. predsjednik je Oblasnoga odbora JNOF-a za Zagreb. Ušao je u sastav ZAVNOH-a i postao članom njegova Izvršnoga odbora u svojstvu zamjenika tajnika. Tako je postao i zastupnikom u Narodnom saboru Hrvatske i jednim od njegovih tajnika. Bio je i zastupnik u PNS-u DFJ i u Ustavotvornom saboru NR Hrvatske te ministar poljoprivrede i šumarstva u vladi NR Hrvatske. U nakladi IO HRSS 1945. objavio je pamflet *Kakvi su ljudi kroz 22 godine vodili hrvatski seljački narod*. Usp. *Ustavotvorni sabor Narodne Republike Hrvatske: 28. XI. 1946. – 18. I. 1947.: Stenografski zapisnici* (Zagreb: Sabor NR Hrvatske, 1949), str. 199, 276, 281, 284, 285; *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: Zbornik dokumenata 1943.* (Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1964), str. 439, 643, 646; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 156, 265, 267, 282, 289, 291; Šuljak, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, str. 366, 376, 386; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 220-227; Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 43.

¹³⁴ Ing. Nikola Brozina (1909.-?), arhitekt, općinski načelnik Crikvenice u doba Banovine Hrvatske i u prvom razdoblju nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske. Razmjerno rano uspostavio je dodire s jugoslavenskim partizanskim pokretom. Postao je članom IO H(R)SS-a, a usporedno s time bio je i pripadnikom KPJ/KPH. Supotpisao proglas IO HSS od 8. ožujka 1944. kojim je oštro osuđen Maček i njegova politika. Bio je vijećnik i član Izvršnoga odbora ZAVNOH-a, odnosno zastupnik u Narodnom saboru Hrvatske, kao i član AVNOJ-a, odnosno PNS DFJ. Usp. *Ustavotvorni sabor Narodne Republike Hrvatske*, str. 199; *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: Zbornik dokumenata 1943.*, str. 439, 642, 645; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 167, 222-223, 265, 267, 270, 289, 291; Šuljak, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, str. 50, 361, 366, 367, 377; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 220-227; Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 43.

¹³⁵ Aleksandar Koharović (1898.-1989.), liječnik. Na područje pod nadzorom jugoslavenskoga partizanskoga pokreta prešao u svibnju 1943. Istaknuti član IO H(R)SS-a i istodobno član KPJ/KPH. Ušao u sastav ZAVNOH-a i postao članom njegova Izvršnoga odbora, slijedom toga i zastupnikom Narodnoga sabora Hrvatske. Bio je također članom Izvršnoga odbora JNOF-a i članom AVNOJ-a, odnosno PNS-a DFJ, a jedno vrijeme i ministrom narodnoga zdravlja, odnosno potpredsjednikom republičke vlade. Usp. *Ustavotvorni sabor Narodne Republike Hrvatske*, str. 285; *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: Zbornik dokumenata 1943.*, str. 223, 643; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 193, 267, 270, 271, 289, 291; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 220-227; Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 43.

Ustaše su mi kuću uništili[,] blago i sve osta[l]o, a ja danas opet bespravan reakcionar.

Svugdje su samo na vlasti i u odboru vuglenar, pek[ar], šuster a nigdje seljak.

Pitate što nam je raditi; organizirati centrum jer ih je puno otišlo na desno[,] a nešto na lijevo i tako ćemo spasiti narod.

--- Moramo selo osloboditi straha, a to ćemo učiniti ako u svoje ruke uzmemo našu narodnu vlast.

--- Lijepo je to reći ali smo kod toga stavljeni pred gotov čin. Kad što rečeš: ti nemaš pravo predlagati[,] tvoj sin je u bandi itd.

--- Fali nam Radić[;] dok je on napravio jedan korak[,] narod je za njim učinio dvadeset. Rekli su mi[:] Vi ste samo za to protiv Gaži[j]a jer je sudjelovao u Nop-u [NOP-u]. U vezi s tim: Mi smo jači u svojim stavovima ako ne uspijemo s tudjom krivnjom.

Narod neće dirati u ono što hoće Velika Trojica, ali traži da sudjeluje ondje gdje imade pravo.

Neka se oni organiziraju ali neka nami daju takodjer to pravo.

Ja sam ću se dati na križ razapeti ako će narod imati od toga koristi. Bio sam vani[,] znadem nešto što misle oni vani, ali mora-(21)mo nešto učiniti da narodu ovdje pomognemo. Što će Evropa učinit ne znam, ali ne nadajmo se ničem....

--- Tražimo da se možemo organizirati kao i komunisti i ništa drugačije[,] da se ljudi ne sude zbog ničesa [ničega] na ovako strahovite kazne[,] da roditelji budu vlasnici svoje djece.

Ne možemo se sporazum[i]jevati dok nas ne puste da smo slobodni.

Mara [Matočec]: To je ono što rekoste, treba se osloboditi straha.

--- Moramo se osloboditi straha.

Mara: evo nas tri iz križevačkog kotara i došli smo našem Ministru a sada se bojimo kući. Strah nas je.....

--- Ne da se bojimo[,] već će nam glavu odkinuti. Da[,] glavu će nam odkinuti. To nam se prijeti javno na sastancima.

Mjesni odbor je tu da uzme nešto ili što drugo. Inače drugu vlast imade Komitet.

--- Pokojni Stipe [Radić] je rekao[:] zemlja seljaku[,] fabrika radniku. Programi [1]923 i [1]905 govore o tome.¹³⁶ Drugih stranaka osim seljačke i radničke ne treba, ali treba da se usklade i da narod dodje do vlasti.

¹³⁶ Misli se na programe Hrvatske pučke (republikanske) seljačke stranke.

-- Postoji između nas nepovjerenje. Na mitinge od 7000 ljudi dolazi 200. Vele[,] u Nooe [NOO-e] mogu doći ljudi samo od povjerenja. U kotarske odbore su birani samo oni, koji su za to predestinirani. Trebao je sa mnom doći još jedan ali nije došao jer je bo[l]je da propadne jedan nego oba.

Što kaže M.¹³⁷ onako će biti. Ako kaže[:] u šumu, svi će u šumu pa makar i sa toljagama.

Oni nemaju povjerenja u nas[,] istina je, ali mi nemamo niti u njih.

Meni su oduzeli pravo glasa jer da sam za M., a za to [zato] imaju pravo glasa sa 18 god. a i oni sa 8., jer su bili kuriri.

Mnogi radnici dolaze Peri P1/2¹³⁸ u Osijeku i mole ga da se kandidira, jer da se ne smijemo dati od manjine pregaziti.

Već danas se smještavaju kolonisti u selima kot.[ara] Osijek ne onako kako odgovara in[t]eresima kolonizacije već obzirom na glasanje.¹³⁹

(22) Mnogi ljudi iz naše sredine su ubijeni[,] tako Luka Ileković¹⁴⁰ i Martinović¹⁴¹ iz Našica, a Stj. Nemet iz Vinkovaca je zatvoren, a ne znamo niti za Mesarova.¹⁴²

¹³⁷ Vjerojatnije ministar (Šubašić), nego Maček.

¹³⁸ Nejasno. U izvorniku doista piše: Peri P1/2.

¹³⁹ U *Zapisniku sastanka narodnih zastupnika i ostalih funkcionera HSS održanog u Zagrebu sredinom studenoga 1945.* navodi se kako je »po prevratu u gradu Osijeku bilo uhapšeno oko 11.000 ljudi. Oko 150 je suđeno na smrt, dok su mnogi po logorima. 24. prošlog mjeseca ubijeno je u jednoj ćeliji u zatvoru 44 čovjeka i to tako da je na njih bačena bomba. 8. o. mj. odvezeno je 102 čovjeka osuđenih na smrt i po svemu su pogubljeni. Sve to stvara jednu tešku psihozu. Po biračkom spisku u Osijeku ima oko 3.400 vojnika glasača, dok je na izborima glasalo oko 9.000 vojnika, što znači da su glasali gotovo 3 puta.« Boban, *Dr. Tomo Jančiković*, str. 378.

¹⁴⁰ Luka Ileković (1891.-1945.), seljak iz Šandrovca, izabran je 1938. zastupnikom za kotar Križevci. Bio je zastupnik i u Hrvatskom državnom saboru 1942., te član saborskoga Odbora za nastavne poslove. Dugo je odbijao pozive jugoslavenskih partizana da im se pridruži, ali je na suradnju ipak pristao u ljeto 1944. Postao je članom Okružnoga odbora Narodnooslobodilačke fronte. Jugoslavenske su ga komunističke vlasti 1. svibnja 1945. likvidirale bez suda. Usp. Jančiković, *Hrvati u izborima*, str. 60; *Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora*, str. 10, 14; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 64, 282; Stjepan Sulimanac, *Naše pravice* (Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, 1991), str. 31; Radelić, "Sudbina pristaša HSS-a," str. 81; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 205; Zdravko Ivković, Josip Vusić i Anita Blažeković, *Jugoslavensko nasilje i prešućivane žrtve Drugoga svjetskog rata i poračca s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije* (Bjelovar: Ogranak Matice hrvatske, 2015), str. 693.

¹⁴¹ Vjerojatno Stjepan Martinović zvan Stevo, ratar iz Podgorača, koji se je kao izabrani zastupnik 1938. (kotar Našice) odazvao i pozivu na sudjelovanje u radu Hrvatskoga državnoga sabora 1942. godine. Bio je također članom Odbora za nastavne poslove, ali je već 1942. uspostavio dodire s jugoslavenskim partizanima. Poslije rata živio je u svojem zavičaju, a osuđen poslije Rezolucije Informbiroa zbog navodnoga širenja glasina da će izbiti rat u kojem će se Petar II. Karađorđević i Vladko Maček vratiti na vlast. Usp. Jančiković, *Hrvati u izborima*, str. 60; *Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora*, str. 11, 14; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 65, 162; Radelić, "Sudbina pristaša HSS-a," str. 92; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 206.

¹⁴² Martin Mesarova (? -1946.), seljak iz Koriije, kotar Virovitica, bio je na skupštinskim izborima u prosincu 1938. izabran u kotaru Virovitica. Godine 1942. bio je među onim pozvanim zastupnicima

U Virovitičkom kotaru[,] mjesto Vukosavljevica, nema većina pravo glasa ukoliko se to ne ispravi.

Niti u najbujnijoj mašti kakovog književnika ne može se zamisliti takav teror kakav vlada kod nas – završava Pero P.¹⁴³

(23) Ogulinci:

Evo nas četiri i sva četiri nemamo pravo glasa.

Rozen nema pravo glasa, a žena mu je pretsjednica AFŽ.¹⁴⁴ Oduzeli su do 40% glasova. Sve kurve imaju, a ja nemam.

Mi jesmo za suradnju, ali tražimo slobode.

U Breznici pobiše mnoge jer da su agitirali za kralja.

U Jezeranima brišu iz spiska birača jer da su M.¹⁴⁵ U Stajnici pak imaju ustaše pravo glasa a mi ne. Kažu, neustrašive briši, a oni drugi će i onako k nami.

Najbolje da odeš k Starom¹⁴⁶ i....

(24) Djido¹⁴⁷ i njegovi:

---

koji su se zahvalili na članstvu u Hrvatskom državnom saboru »zbog starosti ili bolesti«. Odbijao je, međutim, suradnju s partizanima. Poslije rata se je skrivao kao križar, ubijen početkom siječnja 1946. godine. Usp. Jančiković, *Hrvati u izborima*, str. 62; *Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora*, str. 174; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 33, 86, 159, 196. O njegovoj poratnoj sudbini usp. Radelić, "Sudbina pristaša HSS-a," str. 86; Zdenko Radelić, *Križari: Gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011); Ivan Mesarov, "Križari na Papuku i OZN-a od sredine 1945. do kraja 1946. godine," *Politički zatvorenik* 18, br. 193 (2008): str. 23-24; br. 194 (2008): str. 40; br. 195 (2008): str. 36-39; br. 196 -197 (2008): str. 32; br. 198 (2008): str. 25-26; br. 199 (2008), str. 25-27; br. 200 (2008), str. 37-40.

¹⁴³ Vjerojatno dr. Pero Pleše.

¹⁴⁴ AFŽ, Antifašistička fronta žena.

¹⁴⁵ Vjerojatno: mačekovci.

¹⁴⁶ Mačeku.

¹⁴⁷ Josip Vuković Đido (1890.-1950.), književnik, publicist i političar. Na Mirovnoj konferenciji nakon Prvoga svjetskoga rata uzaludno je pokušavao spasiti Bajski trokut. Kao potpredsjednik Bunjevačko-šokačke stranke sredinom 1920-ih približava se HSS-u, a 1939. kao kandidat te stranke ulazi u Senat Kraljevine Jugoslavije. U vrijeme Nezavisne Države Hrvatske savjetnik je u Ministarstvu narodne prosvjete, potom namješten u Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost. Na tom položaju uspostavlja veze s jugoslavenskim partizanima i kao nositelj senatskoga mandata postaje članom AVNOJ-a na njegovu III. zasjedanju. Po isteku mandata u PNS-u pretao se je baviti politikom. Usp. Robert Skenderović, "Bunjevačko-šokačka stranka 1920.-1926.," *Časopis za suvremenu povijest* 38, br. 3 (2006): str. 795-816; Stjepan Matković, "Vuković Đido /Djido/ Josip," u *Senatori Kraljevine Jugoslavije: Biografski leksikon* (Beograd: Institut za savremenu istoriju Beograd, 2016), str. 340.

Kod nas ako M. postavi listu sve će biti u redu. Tek se pita da li M. može postaviti listu ako je u inozemstvu.¹⁴⁸

Ako se mora ići u izbore onda lista HSS. U slučaju ako M. ne može postaviti listu onda postavite Vi[,] ministre.

Eh bilo bi dobro da se vrati...

--- Meni je stalo do te sirotinje, a ne znam kako ću joj pomoći.

Mi drugojačije ne možemo ići u izbore osim na listi....

--- Dobro da li u frontu¹⁴⁹ ili protiv...

Protiv

--- Dalje je pitanje kompromisa s komunistima...

Dobro je to ali kako ćemo kad... ovaj režim će prije jednoga odnijeti, a drugoga zaplašiti. Prije je advokat došao do tebe a danas... noć te proguta.

Kidat, kidat jedini je izlaz...

--- Nije teško kidati, a onda...

Pa vidite da se Sporazum ne izvršava. Osloboditi ćemo se straha ako se budu držali Sporazuma.

U Sporazumu ne piše da postoji Ozna. Da je ukinu sve bi bilo u redu.

U Slankamenu su [1]941 godine ubita 2 Srbina a sada već manjka 82 Hrvata.

Sve je u Sporazumu[,] radi se o životu za 1000 godina.

Ovaj režim je stvoren Sporazumom i dok je sporazum[a] dotle je i režima.

Ako uradite kako treba[,] iskočit ćete u istoriji.

Radite što hoćete, mi Vam vjerujemo, ali nastojte da se ovog režima kurtališemo.

U selu Surčin nije ubijen niti jedan Srbin a sada manjka oko 40 Hrvata, iako su Srbi u Sremu u 90% protiv ovog režima.

---

¹⁴⁸ Iz nastavka se daje zaključiti kako se vjerojatno ipak misli na Mačeka, koji je u inozemstvu, a ne na ministra (Šubašića), koji bi kao ministar vanjskih poslova mogao otputovati u inozemstvo (na Mirovnu konferenciju ili inače).

¹⁴⁹ Narodna fronta Jugoslavije.

(25) Zagrebčani:

Zakona nema. Ukoliko ga i ima[,] ne poštiva se. Vlada prava anarhija svugdje... Redarstvenici Zagreba i oko 10.000 ljudi odvedeno je i nikada se ne zna gdje su. Obitelji se tješe[:] na radu u G.[orskome] K.[otaru], Lici itd.

Glas je c[i]jelog hrvatskog naroda da Stari¹⁵⁰ ide u izbore.

Vi udjoste u J.N.O.F. zbog nekih manevara, vjerujemo, ali ipak shvatite da se Sporazum ne izvršava.

Treba biti strpljiv i iscrpiti sva sredstva...

Sporazum je kočnica, ako Vi podnesete ostavku[,] kočnica je pukla.

--- Quid nunc?

Tražit će se novi modus vivendi.

--- Ja nikako ne želim pokriti sve ovo zlo... osjećam na sebi strašan teret.

Moramo početi.

Već osam dana Zagrebom bruji, da će se održati ovaj sastanak, narod jedva nešto očekuje...

Očekuje da će Košutić izaći van... da će HSS ići na izbore.

(26) 3. IX. 45. 8 sati u jutro

Konferirali Šutej i Šubašić

9 sati isti dan u maloj dvorani Esplanade sastanak

Primjećujem[,] sastanak je održan ukupan[,] iako je rečeno, da će biti samo narodni zastupnici i njihovi zamjenici. Bilo je a i [ali i?] drugih lica, koja ne spadaju ovamo...

Govori Šub.[ašić]: Situaciju u zemlji najbolje znamo. Pretresali smo je čitav dan, a nešto sam i sam vidio.

Govori dalje o demokraciji, za koju kaže da je jedno, a njena primjena drugo.

Situacija u sv[i]jetu je takova da velike sile žele mir, žele uskladiti sva strujanja. Najbolji je primjer Italija.

To su fakta koja se ne daju mimoići.

---

¹⁵⁰ Maček.

Rat je postignut[,] a da li će se postići mir?

U tom pogledu još za rata radilo se mnogo.

Govori za tim [zatim] o povelji u St. Fr.[anciscu]¹⁵¹ i kaže da je tu proveden princip Sporazuma medju Velikim Silama.

Uistinu vrijeme do mirovnih pregovora je još daleko[,] a trajan mir još dalje...

Ide se zatim [za tim] da se narodi odgoje, i da se onda rekne konačna r[i]ječ. Situacija u Italiji i Njemačkoj.

Iza ovoga svega moramo uočiti naše prilike. Svjestan sam svoje odgovornosti. Nastaje pitanje što moramo činiti danas i sutra da narod osamostalimo i osposobimo, da bude onakav faktor kakav bi trebao biti.

Principi na kojima je zasnovana ova Jugoslavija su dobri.

Hrvatski narod je zaslugom Stj. Radića postavio temelje na kojima treba da se gradi sv[i]jet.

Govori o programima hrvatske selj.[ačke] stranke.

Programi braće Radića bili su progresivni još 1905, kada o tome drugi nisu htjeli niti čuti. Prema tome ne može nam se progovoriti [prigovoriti] da smo reacioneri.

Danas je situacija teška, nema slobode.

(27) Potrebno nam je doći do povjerenja, do razum[i]jevanja, do dodjemo do bilo kakovog cilja.

Trebamo iscrpiti sva sredstva a nikako ne dozv[o]liti, da se našom krivnj[om] nepovjerenje stvara i pojačava.

Danas nosimo tešku odgovornost. Na prelomu smo historije.

Govori se o intervenciji.¹⁵² Vjerujte mi[,] ja na to ne polažem ništa.

Govori opet o nepovjerenju i kaže, da mu predbacuju zašto je HSS protiv ljudi koji su bili u šumi, najme [naime] protiv I. O. HSS.

Želja mi je da Hrvatski narod bude jedinstven, jednodušan, ne samo stvarno već i formalno.

Ima kompromis, pošteni kompromis s vladajućima ili borba u opoziciji.

---

¹⁵¹ Misli se na Povelju Organizacije Ujedinjenih naroda.

¹⁵² Očito se misli na glasine o predstojećoj intervenciji Zapada koju, kako pokazuje mnoštvo izvora i svjedočenja, ni komunisti nisu isključivali.

Pitanje je naroda kao cjeline i brige da se narod očuva.

Više voditi računa o razumu, a manje o srcu. Rušiti nepovjerenje i biti kompromisan.

Sigis[mund] Čajkovec [Čajkovac]:¹⁵³

Govoreno Vam je o programima Hssa [HSS-a], o Velikim silama[,] o interesima da se očuva mir.

Situacija danas. Zaista smo na prelomu historije.

Najveća zasluga za naš spas je Rusija i Saveznici. Srušeno je Germanstvo kao naša najveća nesreća.

Hss [HSS] je doživjela velikih prepada, ali je uv[i]jek ostala.

Evo i danas imade jedna grupa naših koja je bila u borbi za živote, u blatu...

Treba to pravilno oc[i]jeniti. Odmjeriti i oc[i]jeniti. Politika je dinamika[,] nije ortodoksija.

Grga H.¹⁵⁴ se buni da je govor Čajkovca dugačak.

Diže se K. Žunjević¹⁵⁵ i govori kratko[,] odgovarajući Šub.[ašiću], da demokracija imade granica i da negdje počinje teror. Zatim dodaje na pitanje sporazum[i]jevanja da je potrebno kad se dvije stranke sporazum[i]jevaju da smo barem ravnopravni.

---

¹⁵³ Sigismund Čajkovac (1876.-1962.), pedagog, profesor Više pedagoške škole, u više navrata predsjednik Hrvatskoga književno-pedagoškoga zbora, dugogodišnji urednik časopisa *Napredak*. Umirov-ljen 1936. Na izborima 1938. bio je izabran zastupnikom u kotaru Vinkovci. U drugoj polovici 1942. neko vrijeme zatočen u Lepoglavi. Usp. Jančiković, *Hrvati u izborima*, str. 62; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 33, 91; Branko Pleše, "Čajkovac, Sigismund," u *Hrvatski biografski leksikon: 3: Č-Đ*, ur. Trpimir Macan (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993).

¹⁵⁴ Grga Hećimović na izborima 1938. bio je izabran u kotaru Novi. U vrijeme rata živio je povučeno u Ogulinu. Nakon Drugoga svjetskoga rata vratio se je u politički život, pa je krajem srpnja 1945., na IV. zasjedanju ZAVNOH-a, postao članom toga tijela koje je preimenovano u Narodni sabor Hrvatske, a ušao je i u PNS, gdje je bio naglašeno blizak Šubašiću. Usprkos tomu neko su ga vrijeme komunisti smatrali potencijalno opasnim zbog širenja mačekovske propagande u Gorskom kotaru, pa je razma-trano i njegovo protjerivanje u rodni mu Perušić, ali se je ubrzo pasivizirao. Usp. Jančiković, *Hrvati u izborima*, str. 60; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 32, 166, 289, 290-291; Radelić, "Sudbina pristaša HSS-a," str. 88; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 53, 54, 215.

¹⁵⁵ Karlo Žunjević (1897.-1974.), liječnik. Na izborima 1938. bio je kandidat u kotaru Preko te je i izabran. Nakon Drugoga svjetskoga rata ušao u PNS DFJ. Kritičan prema Šubašićevoj popustljivosti režimu i blizak stranačkoj jezgri oko Košutića i supruge mu Mire. Suđen je u političkom procesu protiv Tome Jančikovića i dr. Usp. Jančiković, *Hrvati u izborima*, str. 62; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 32, 290-291; Boban, *Dr. Tomo Jančiković, passim*; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 53, 215; Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), *passim*.

Žunjević za tim [zatim] iznaša mogućnost da je to možda naš zadnji sastanak i da bi trebalo donijeti zaključke, pa predlaže dnevni red[.]

(28) Utvrditi koga se imade smatrati članom HSS[.]

Razgovor o izborima[.]

Odluka o HRSSu

Šub.[ašić:]

Protivi se, da se bilo što zaključi[.] jer će ostaviti dvoranu[.] kako god voli ovaj sastanak.

Treba najprije prijaviti stranku a onda dalje. Ovako ne ide, da se meni pakuju koferi i da ih nosim u BGD [Beograd] i da nitko ne vodi računa gdje će eksplodirati, da li u Brodu, Vinkovcima ili...

Vodimo računa da imademo personifikaciju Radića i živog Mačeka i da narod ide tim putem.

Štefanac: dakle[.] dnevni red[?]

Jančiković: predsjeda Papa[.] a ne Štefanac.

Djido: sa svakim hoćemo a ne kidati ni s kim. Ne praviti gluposti da nas stoji glava [glave]. Treba slušati Šuteja i Šubašića.

Kranjčević:¹⁵⁶ skupiti se i ići u izbore[.] protivnik je jak. Ljudi u šumi su stekli zasluge, ali su i pogrešili. Tamo ima također dobrih ljudi. Jedinstven narod pa jedinstvena i stranka.

Povici: Šubašić van k Starom[.] a Košutić na slobodu.

Šutej: Teško je naći izlaze. Molim moga druga S.[Šubašića?] kao što ga i vi molite da učini što može da nam pomogne. Nismo forum da donesemo odluke. Vjerujte meni i imajte povjerenja u Šub.[ašića].

Znadem veliki sv[i]jet ali rade na svoj način. Uočimo situaciju kakova jest. Postoji sila koja želi izgraditi vlast. Potrebno je skuhati prije odluku nego se donese. S ovom vlasti se ne može postupati kao s onom prije.

Volio bih da dobijemo direktive od M.[ačeka?].

¹⁵⁶ Stjepan Kranjčević (1887.-1966.), publicist i prevoditelj, od 1906. član Glavnoga odbora Hrvatske pučke seljačke stranke. Od 1937. dopisni, od 1946. pravi član Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora. Potpredsjednik Jugoslavenskoga učiteljskoga udruženja za Savsku banovinu, potom u vodstvu Saveza hrvatskih učiteljskih društava. Godine 1942. nakratko zatvoren i umirovljen. Branko Pleše, "Kranjčević, Stjepan," u *Hrvatski biografski leksikon: 8: Kr-Li*, ur. Trpimir Macan (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013).

Što se tiče progona, nemojte na prečac osudjivati, učinili smo mnogo[,] ali što smo mogli.

Naša borba je za mir[,] za slobodu i za demokratska prava.

Zašto smo reakcija: za to [zato] što Vašu demokraciju ne smatramo onakovom kakovu mi želimo.

Mi ne izgradjujemo vlast. Nas se ne pušta. Evo hrvatski sabor.

Raguž /Sarajevo/[:] Upravo me pusti Ozna. Muka je ići[,] muka ne ići.
(29) Mislio sam[,] zove me Ministar¹⁵⁷ pa valj[d]a ne će biti ništa.

Stanje u narodu je očajno, očajnije nego ikada prije, od početka sv[i]jeta. Narod je danas jači nego klisura. Mi imademo jednoga boga[,] a to je Maček. Naš narod se nije upisao u listu, sve su odbili. U zatvorima je velika većina ljudi, a za njih ne zna niti njihova familija.

Jandra Pavlič:¹⁵⁸ Od 74 ostala nas je tek nekoljicina [nekolicina]. Ne ćemo donášati nikakove zaključke. Ali nema niti ikakove kolaboracije ni s kim. Tko je otišao iz naroda[,] neka se vrati. Mi nismo. Ljudi[,] i našima je teško u Bgdu [Beogradu]. Sve ćemo podupirati što je za dobro našeg naroda. Ništa nećemo zaključivati dok i ostali, koji su u zatvoru[,] ne budu s nami sjedili. Radje umrijeti nego ovako živjeti. Na razgovore tek kada ostali budu vani.

Šub[ashić]: Sve što mogu i sve što je u mojoj moći učiniti ću. Hvala Vam na svemu.

[Prilog: Odžak – Gradačac]¹⁵⁹

Prije opisa tragedije hrvatskog življa u ispostavi Odžak kotar Gradačac treba istaknuti neke činjenice. Ispostava Odžak ima 15 sela od kojih su 13 čisto hrvatska, dok su ostala 3 sela izm[i]ješana sa hrvatskim i srbskim življem. Ta ispostava bila je najhrvatskiji kraj Bosanske Posavine. Hrvati toga kraja bili su 100%-tno organizirani u hrvatskoj seljačkoj stranci.

¹⁵⁷ Ministar vanjskih poslova, Ivan Šubašić.

¹⁵⁸ Andrija (Jandra) Pavlič (1895.-?), seljak iz Rečice kod Karlovca, na izborima 1938. izabran u kotaru Čazma. Tijekom 1941. posjećivao je Mačeka u Kupincu. Godine 1942. bio je među onim pozvanim zastupnicima koji su se zahvalili na članstvu u Hrvatskom državnom saboru »zbog starosti ili bolesti«, a u drugoj polovici iste godine na kraće je vrijeme zatočen u Lepoglavi. Godine 1945. kao zastupnik HSS-a iz 1938. ušao u PNS, a 1946. opet nakratko zatvoren. Usp. Jančiković, *Hrvati u izborima*, str. 60; *Brzopisni zapisi Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora*, str. 174; Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 30, 67, 86, 91, 290-291; Maček, *Memoari*, str. 163; Radelić, "Sudbina pristaša HSS-a," str. 89; Radelić, *Hrvatska seljačka stranka*, str. 53, 215, 217; Radelić, *Obavještajni centri* (sv. 1), str. 215.

¹⁵⁹ Ovdje je naslov umetnut, u izvorniku ga nema.

Dolazak ustaškog pokreta na vlast bio je od naroda toga kraja vrlo hladno primljen, jer je ustaški pokret bio potpuno nepoznat. Kroz cijelo vrijeme rata ostali su bez uspjeha svi pokušaji ustaške vlasti da se Hrvati privuku u ustaške redove. Sve do kraja 1943. godine bio je taj kraj na[j]mirniji u čitavoj Bosni. zahvaljujući ovakvom držanju Hrvata u tome kraju sve do konca 1944 nije bilo gotovo nikakvog progona Srba seljaka, a onog progona Srba po varošicama u godini 1941. izvršili su u glav[n]om muslimani, koji su i preuzeli njihovu imovinu i radnje. Takovom mirnom stanju pridonijeli su mnogo i domaći Srbi, koji se nikako nisu odazivali pozivima da idu u šumu. Ovakovo stanje nije išlo u račun ni ustašama a niti partizanima, te su jedni i drugi nastojali da ovaj mirni kraj upale. Pred kraj godine 1943. počinju četnici partizanski nastrojeni upadati u pojedina hrvatska sela[,] počeli [su] pl[j]ačkati i ubijati pojedine ljude. Domaći Srbi odmah su se ogradili od rada ovih četnika i osudili njihova djela. Kada su ubijstva i pljačke učestale[,] počela se obrazovati seljačka obrana sa zadatkom da čuva i brani sela. Ova obrana organizirana je mimo ustaškog pokreta i protiv njihove volje. Nasuprot ovoj seljačkoj obrani[,] ustaške vlasti prikupile su jednu grupu od oko 300 ljudi većim dijelom sklonih pljački i otimačini, te je potpuno stavile u svoju službu za izvršavanje najprljavijih djela. Po nalogu ustaškog stožera u Sl. Brodu ova grupa ustaša počela je sa progonom Srba i u prosincu 1944 izvršila je napad na srbsko selo Dubicu Donju i tom zgodom poubijano je oko 300 Srba. Svi Hrvati izvan te grupe ustaša osudili su poduzete progone Srba, te su iste na sve moguće načine uzeli u svoju zaštitu. U tom razdoblju ta grupa ustaša ubila je 4 hrvatska prvaka iz odžačke ispostave. Za dijela [djela] progona Srba kao i ubijstvo Hrvata ova grupa ustaša nikada nije ni od koga pozivana na odgovornost nego je od župana Urumovića¹⁶⁰ dobivala je svu moguću pomoć. Isto tako ovoj grupi ustaša davala je pomoć i njemačka posada u Brusnici i sva djela tih ustaša odvijala su se pod pokroviteljstvom te njemačke posade. Nasuprot toj grupi ustaša stajao je cijeli hrvatski živalj, koji je osudjivao njihov rad kao i cijeli rad ustaške vladavine, te se dolazak partizanske vojske očekivao kao spasonosni kraj ustaškom zlu.

Dolazak partizanske vojske u odžacku ispostavu uslijedio je početkom mjeseca travnja o. g. Uz pomoć njemačke posade u Brusnici ustaše su pred dolazak partizana nasilno mobilizirali sve muškarce bez obzira na dob i vojničku sposobnost. Pred ulazak partizana u Odžak sve ustaše povukli su se u sela Vlašku Mahalu, gdje su davali skrajni otpor do mjeseca svibnja o. g. Prisilno mobilizirani

---

¹⁶⁰ Dragan Urumović, livanjski odvjetnik, ustaški povjerenik za kotar Livno, imenovan na tu dužnost u svibnju 1941. Od početka 1944. veliki župan velike župe Posavje, sa sjedištem u Brodu i, navodno, pred kraj rata posredovao u kontaktima između predstavnika Draže Mihailovića i Mačeka. Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj* (Zagreb: Globus, 1986), str. 248. U nekim svjedočenjima opisan kao zagovornik radikalnih protusrpskih mjera na području Livna i Bosanskoga Grahova, s druge strane već u svibnju 1941. prokazivan kao politički Jugoslaven i prikriveni zaštitnik Srba. Jonjić i Matković, *Iz korespondencije dr. Mile Budaka*, str. 347.

ljudi odmah su se odvojili od ustaša i otišli u svoja sela ne želeći se s njima boriti i d[i]jeliti njihovu sudbinu. Vjerujući da će svatko odgovarati za svoja djela, narod toga kraja nije imao straha pred partizanskom vojskom.¹⁶¹

Medjutim dogodilo se ono što narod toga kraja nije očekivao a niti zaslužio. Prije nego što su svladali otpor ustaša u Vlaškoj Mahali[,] partizani su unišili u druga sela bez ikakova otpora. Muškarci tih sela[,] bojeći se ustaša[,] većim d[i]jelom sklonili su se izvan sela u obližnje šume. Čim su partizani unišili u koje selo[,] sakupili su preostali dio naroda[,] izjavljujući, da oni dolaze kao osloboditelji, te da se nikome tko nije bio ustaša neće i ne smije ništa dogoditi. Odmah su slali žene da pozovu muškarce da se vrate svojim kućama bez ikakove bojazni. Ljudi su povjerovali u to obećanje i bez straha vratili se kući. Medjutim iste noći partizani su pokupili sve muškarce od 16 godina dalje[,] povezali u žicu i odvodili iz sela. Seljake sela uz rijeku Bosnu i Savu poubijali su koljem i noževima, te bacili u te rijeke, a seljake ostalih sela poklali su i poubijali po šumama. Na mjestu gdje su poklani seljaci sela Balegovac, bilo je toliko ljudske krvi, da je zalijevala u duboke muške cipele. Na tome mjestu poubijano je i 600 seljaka iz sela Garevca iz okoline Modriča. U Svilaju Dolnjem na obali Save zaklano je i poubijano koljem 176 gotovo nevinih ljudi, te se njihov jauk čuo u 2 susjedna slavonska sela. Na ovaj i sličan način u odžačkoj ispostavi ubijeno je oko 4.500 ljudi i to pretežno muškaraca, a među njima najmanje 4000 potpuno nevinih, koji nisu učestvovali ni u kakvoj borbi. Nema nijedne kuće u tim selima, koja ne oplakuje makar jednog člana svoje kuće, a ima ih, koje oplakuju i po 4, 5, 6 i 9 članova. Poslije toga partizani su pustili t. zv. četnike Branka Kovačevića¹⁶² da u tome kraju drže red i mir. Ovi četnici kao i njihov vođa Branko Kovačević bili su partizanski nastrojani, te je poslije toga brat Branka Kovačević bio šef OZN-e u Derventi.¹⁶³ Ovi su dovršili ono što su partizanske brigade započele, te su noći odvodili preostale ljude i ubijali ih. U Donjoj Dubici neki Arsenić Petar ubio je seljaka Šimu Karlovića, nabio ga na kolac i tako pekao na vatri na sred drumu, koji vodi za Šamac. To je Arsenić učinio u vrijeme kada su prestale svake borbe u tome kraju i kada je u Odžaku sjedila partizanska komanda udaljena svega 4 km od Dubice. Prijavljen za ovaj zločin[,] Arsenić je bio svega 3 dana pritvoren. Poslije pokolja nastala je nemilosrdna pljačka sela. Partizani su otjerali tegleću marvu sa kolima i opremom, koji [koju] su našli u selima, tako da je otjerano oko

---

¹⁶¹ Podatci o brojnosti snaga koje su se na tom prostoru suprotstavile snagama Jugoslavenske armije osciliraju od 3.000 do 11.000 ljudi. Stipo Pilić i Blanka Matković smatraju da ih je najvjerojatnije bilo između 3.000 i 4.000, a njihova rekonstrukcija događaja na temelju arhivskoga gradiva i literature bitno odudara od ovoga izvješća. Stipo Pilić i Blanka Matković, "Bitka za Odžak: Rat je završio dvadeset dana kasnije," *Bosna franciscana* 20, br. 37 (2012): str. 109-138.

¹⁶² Branko Kovačević, četnički vojvoda i zapovjednik četničkoga odreda na Vučjaku, rodnom iz Donje Dubice. Poznat je po okrutnim progonima Hrvata u sjevernoj Bosni. U ožujku 1945. smrtno stradao u sukobu s Hrvatskim oružanim snagama. Pilić i Matković, "Bitka za Odžak," str. 109-138.

¹⁶³ Slavko Kovačević. Usp. Pilić i Matković, "Bitka za Odžak," str. 109-138.

2.600 pari konja i volova. Osim toga preko Odžaka i Modriča otjerano je iz ovog kraja 1.600 komada rogata marve i oko 3.800 komada krmaka. Odnešena je sva hrana, odjeća, obuća i posteljina.

U gornjem pokolju učestvovala su 3 partizanske brigade[,] i to[:] druga muslimanska, osamnaesta srbska i neka krajiška brigada. Najkrvoločnija je bila muslimanska brigada u kojoj su učestvovali domaći muslimani iz Odžaka, koji su se partizanima pridružili po njihovom dolasku u Odžak. 80% zločina izvršenih u tom kraju pripisuje se toj muslimanskoj brigadi.¹⁶⁴

Danas cijeli kraj odžačke ispostave predstavlja jedno veliko groblje u kojem se mogu vidjeti samo čopori osirotjele djece i žena bez sinova i muževa. Opće je uvjerenje da je gore opisano izvršeno smišljeno i organizirano.

POPIS IZVORA

Službena glasila i tisak

Hrvatski narod (Zagreb), 1941.

Nedjeljni Telegraf (Beograd), 1997.

Odvjetnik (Zagreb), 2016.

Politički zatvorenik (Zagreb), 2002, 2003, 2008.

Republika Hrvatska (Buenos Aires), 1974.

Slobodna Dalmacija (Split), 2001.

Službeni list (Beograd), 1945.

Literatura

Belić, Dragan, Jasmina Spasić. "Senzacionalno otkriće beogradskog istoričara: Amerikanci, a ne Britanci ustoličili Tita u Jugoslaviji: Razgovor s dr. Vojslavom Pavlovićem." *Nedjeljni Telegraf*, br. 58 (4. lipnja 1997): str. 38-41.

Bilandžić, Dušan. *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Glavni procesi 1918-1945*. Zagreb: Školska knjiga, 1985.

Boban, Ljubo. "Plan Ivana Šubašića za sastanak s Mačekom u ljeto 1945. godine." U *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije: Dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije*, str. 295-306. Zagreb: Stvarnost, 1989.

---

¹⁶⁴ U borbama za Odžak i okolicu u svibnju 1945. sudjelovala je 16. muslimanska brigada Jugoslovenske armije, pod zapovjedništvom Omera Dedića. Načelnik štaba bio joj je Selim Zelinčević, a politički komesar Čamil Kazazović. Pilić i Matković, "Bitka za Odžak," str. 109-138.

Boban, Ljubo. *Dr. Tomo Jančiković: HSS između zapadnih saveznika i jugoslavenskih komunista*. Zagreb: Školska knjiga, 1996.

Boban, Ljubo. *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1945*. Zagreb: Globus, 1985.

Boban, Ljubo. *Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941-1943*, knj. 1-2. Zagreb: Globus, 1988.

Boban, Ljubo. *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije 2*. Zagreb: Stvarnost, 1989.

Boban, Ljubo. *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941: Iz povijesti hrvatskog pitanja*. Zagreb: Liber, 1974.

Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj godine 1942. Zagreb: 1942.

Dornik Šubelj, Ljuba. *Ozna in prevzem oblasti: 1944-1946*. Ljubljana, 2013.

Duretić, Veselin. *Vlada na bespuću: Internacionalizacija jugoslovenskih protivrječnosti 1941-1944*. Beograd: Narodna knjiga, 1983.

Gabelica, Ivan. "Hrvatska seljačka stranka i Nezavisna Država Hrvatska." *Politički zatvorenik* 12, br. 124-125 (2002): str. 22-29; br. 126 (2002): str. 17-22; br. 127 (2002): str. 17-20; br. 128 (2002): str. 21-25; br. 129 (2002): str. 20-25; 13, br. 130 (2003): str. 26-30; br. 131 (2003): str. 30-34; br. 132 (2003): str. 18-21; br. 133 (2003): str. 12-14; br. 134 (2003): str. 29-31; br. 135 (2003): str. 21-25.

Grol, Milan. *Londonski dnevnik 1941-1945*. Beograd: Filip Višnjić, 1990.

"Hahn, Izidor (Jichak)." *Židovski biografski leksikon: radna verzija*. Pristupljeno 16. rujna 2021. <https://zbl.lzmk.hr/?p=211>.

Hameršak, Filip. "Jančiković, Tomo." U *Hrvatski biografski leksikon: 5: I-Kal*, ur. Trpimir Macan, str. 306-308. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.

Haynes, John Earl, Harvey Klehr. *Venona: Decoding Soviet Espionage in America*. New Haven: 1999.

Ivković, Zdravko, Josip Vusić, Anita Blažeković. *Jugoslavensko nasilje i prešućivane žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*. Bjelovar: Ogranak Matice hrvatske, 2015.

Jančiković, Tomo. *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938*. Zagreb: vlastita naklada, 1939.

Jareb, Jere. *Pola stoljeća hrvatske politike: Povodom Mačekove autobiografije*. Buenos Aires: Knjižnica Hrvatske revije, 1960.

Jelić-Butić, Fikreta. *Četnici u Hrvatskoj*. Zagreb: Globus, 1986.

Jelić-Butić, Fikreta. *Hrvatska seljačka stranka*. Zagreb: Globus, 1983.

Jonjić, Tomislav, Stjepan Matković. *Iz korespondencije dr. Mile Budaka: 1907.-1944.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2012.

Jonjić, Tomislav. *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.* Zagreb: Libar, 2000.

Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943: Dokumenti, ur. Bogdan Krizman. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1981.

Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1943-1945: Dokumenti, ur. Branko Petranović. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1983.

Kisić Kolanović, Nada. *Zagreb – Sofija: Prijateljstvo po mjeri ratnog vremena 1941-1945.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2003.

Kolar Dimitrijević, Mira. *Mara Matočec: Hrvatska književnica – seljakinja i njen rad na socijalno-političkom i kulturno-prosvjetnom polju u okviru seljačkog pokreta braće Radić*. Koprivnica: Dr. Feletar, 1993.

Krile, Davor. “Neda Prpić-Gamiršek, živuća enciklopedija Hrvatske seljačke stranke: (1) Pavelić se dogovarao s partizanima u Beču.” *Slobodna Dalmacija* 59, br. 18175 (2001): str. 10-11.

Krile, Davor. “Neda Prpić-Gamiršek, živuća enciklopedija Hrvatske seljačke stranke: (2) Htjeli su ustrojiti HSS kao dioničko društvo.” *Slobodna Dalmacija* 59, br. 18176 (2001): str. 11.

Krizman, Bogdan. *Ustaše i Treći Reich: 1.* Zagreb: Globus, 1983.

Kuljiš, Denis. “Uzbudljiv život tajnog agenta T. T.” *Jutarnji list*, 4. svibnja 2010. Pristupljeno 17. rujna 2021. <https://www.jutarnji.hr/life/denis-kuljis-uzbudljivi-zivot-tajnog-agenta-t-t.-2305256>.

Kuljiš, Denis. “Zna li Friščić da je HSS-ov ban Šubašić bio Staljinov agent?” *Globus*, br. 877 (28. rujna 2007): str. 194.

Leček, Suzana. “Stjepan Sulimanac.” U Suzana Leček i Stipe Botica, *Za slobodu i pravicu: Stjepan Sulimanac – naš Štefina*, str. 7-49. Zagreb: Hrvatska demokratska zajednica, 1999.

Maček u Luburićevu zatočeništvu, ur. Ivan Mužić. Split: Laus, 1999.

Maček, Vladko. *Memoari*. Zagreb: Hrvatska seljačka stranka, 1992.

“Mario Carnelutti (1926.-2016.)” *Odvjetnik* 89, br. 1-2 (2016): str. 55.

Matković, Stjepan. “Vuković Đido /Djido/ Josip.” U *Senatori Kraljevine Jugoslavije: Biografski leksikon*, str. 340. Beograd: Institut za savremenu istoriju Beograd, 2016.

Mesarov, Ivan. "Križari na Papuku i OZN-a od sredine 1945. do kraja 1946. godine." *Politički zatvorenik* 18, br. 193 (2008): str. 23-24; br. 194 (2008): str. 40; br. 195 (2008): str. 36-39; br. 196-197 (2008): str. 32; br. 198 (2008): str. 25-26; br. 199 (2008), str. 25-27; br. 200 (2008), str. 37-40.

Miljković, Ivo. "Gaži, Franjo." U *Hrvatski biografski leksikon: 4: E-Gm*, ur. Trpimir Macan. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1998.

Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.: 60. godišnjica Hrvatskog Državnog sabora 1942.-2002. Madrid: Višnja Pavelić, 2002.

"Novi članovi Hrvatskog Državnog Sabora." *Nova Hrvatska* 4, br. 82 (1942): str. 3.

"Odredba o političkim društvima koja rade na istim ciljevima kao i Hrvatski Ustaški Pokret." *Hrvatski narod* 3, br. 130 (24. lipnja 1941): str. 5.

Omrčanin, Ivo. *Enigma Tito*. Washington D. C.: vlastita naklada, 1984.

Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946.: Dokumenti: Zagreb i Središnja Hrvatska. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2008.

Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946.: Dokumenti: Zagreb i Središnja Hrvatska. Zagreb, 2008.

Perić, Ivo. *Vladko Maček: Politički portret*. Zagreb: Golden marketing, 2003.

Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918-1978*. Beograd: Nolit, 1980.

Pilić, Stipo, Blanka Matković. "Bitka za Odžak: Rat je završio dvadeset dana kasnije." *Bosna franciscana* 20, br. 37 (2012): str. 109-138.

Pleše, Branko. "Čajkovac, Sigismund." U *Hrvatski biografski leksikon: 3: Č-Đ*, ur. Trpimir Macan. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993.

Pleše, Branko. "Kranjčević, Stjepan." U *Hrvatski biografski leksikon: 8: Kr-Li*, ur. Trpimir Macan. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.

Plevnik, Danko. "Saveznike je trebala dočekati zajednička vojska partizana, ustaša i domobrana." *Slobodna Dalmacija* 59, br. 18169 (2001): str. 7.

Radelić, Zdenko. "Konferencija prvaka HSS-a u hotelu Esplanade u Zagrebu 1945." *Časopis za suvremenu povijest* 25, br. 2-3 (1993): str. 149-164.

Radelić, Zdenko. "Sudbina pristaša HSS-a u Hrvatskoj 1945.-1950." *Časopis za suvremenu povijest* 27, br. 1 (1995): str. 77-101.

Radelić, Zdenko. *Božidar Magovac: S Radićem između Mačeka i Hebranga*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1999.

Radelić, Zdenko. *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1996.

Radelić, Zdenko. *Križari: Gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.

Radelić, Zdenko. *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942.-1954.).* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019.

Radelić, Zdenko. *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942.-1954.): sv. 2: Kadrovi.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019.

Radović Mahečić, Darja. "Graditeljska obitelj Carnelutti (1879.-1947.)" *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 33 (2009): str. 319-336.

Rems Dobrin, Vesna. "Ja sam Mario Carnelutti, pravедnik među narodima svijeta." *Glas Trešnjevke*, br. 16 (2011): str. 4-5.

Singer, Vlado. "Vlado Singer o Dru Vladku Mačeku." *Republika Hrvatska* 24, br. 97 (10. travnja 1974): str. 62-84.

Skenderović, Robert. "Bunjevačko-šokačka stranka 1920.-1926." *Časopis za suvremenu povijest* 38, br. 3 (2006): str. 795-816.

Smiljanić, Vlatko. *Mara Matočec: Hrvatska spisateljica, prosvjetno-kulturna aktivistica i političarka: Biografija.* Virovitica: vlastita naklada, 2010.

Sulimanac, Stjepan. *Naše pravice.* Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, 1991.

Šepić, Dragovan. *Vlada Ivana Šubašića.* Zagreb: Globus, 1983.

Šuljak, Dinko. *Tražio sam Radićevu Hrvatsku.* Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1988.

Švab, Mladen. "Gaži, Franjo." U *Hrvatski biografski leksikon: 4: E-Gm*, ur. Trpimir Macan. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1998.

Tuđman, Franjo. *Osobni dnevnik 1973.-1989.: Knjiga III: 1984.-1989.* Zagreb: Večernji list, 2011.

"Tužno! Bez njih ne bismo imali Marulićev i Tomislavov trg, a grobnica im je potpuno uništena." *Zagreb info*. Pristupljeno 16. rujna 2021. <https://www.zagreb.info/zagrebackim-ulicama/foto-tuzno-bez-njih-ne-bismo-imali-marulicevi-tomislavov-trg-a-grobnica-im-je-potpuno-unistena/311739/>. [Potpisano: A. K.]

Ustavotvorni sabor Narodne Republike Hrvatske: 28. XI. 1946. – 18. I. 1947.: Stenografski zapisnici. Zagreb: Sabor NR Hrvatske, 1949.

Vlašić, Anđelko. "Političko djelovanje Augusta Košutića tijekom Drugog svjetskog rata i poraća (1941.-1964.)." Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2010.

"Zaključak IO HSS od 12. listopada (oktobra) 1943." U *Zemaljsko anti-fašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: Zbornik dokumenata 1943.*, str. 436-437. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1964.

Zapisnici Politbiroa Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952: Svezak 1: 1945-1948, ur. Branislava Zeljković. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005.

Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941-1945, ur. Komnen Pijevac i Dušan Jončić. Beograd: Arhiv Srbije i Crne Gore, 2004. [Ćirilica.]

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda: Tom V: Knjiga 1: Borbe u Hrvatskoj 1941-1945. Beograd: Vojnoistorijski institut JNA, 1952.

Zbornik zakona, uredaba i naredaba: Sv. I-XII: 1945. Zagreb: Narodne novine, 1945.

Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: Zbornik dokumenata 1943. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1964.

Summary

THE MINUTES OF THE SO-CALLED CONFERENCE OF THE CROATIAN PEASANT PARTY'S OFFICIALS IN ZAGREB'S ESPLANADE HOTEL IN SEPTEMBER 1945

Until World War II made its way to the territory of the Kingdom of Yugoslavia, Croatian Peasant Party had been the central and most powerful Croatian political party. Since its leadership declined to proclaim a Croatian state under German protection in April 1941, and to certain extent because party-political activity was prohibited in the newly established Independent State of Croatia, the party split into several parts. One part of the membership joined the new Croatian regime, but most party officials remained loyal to the pre-war leadership gathered around Dr Vladko Maček and some of his associates in the Yugoslav government in exile.

The military-political development in the following years brought further disintegration in that part of the party which objectively legitimized the efforts for Yugoslavia's renewal, so some Maček's adherents openly declared for the resistance led by the Communist Party of Yugoslavia, while others searched for a *modus vivendi* with the communists, hoping to preserve at least basic elements of democratic order in the renewed Yugoslavia with a proclaimed federative organization, and with it, preserve the positions of their own party. Gradually realizing that they served as „useful fools“ to the communists in imposing and solidifying their rule, the supporters of that party current faced ever-growing pressure of the new regime after the war.

In order to set a new course for the party, and to reach a decision of participating in the forthcoming elections, several meetings of party officials had been held in the post-war months. The best known and most attended was the meeting held at the beginning of September 1945 in Esplanade Hotel in Zagreb. The paper reveals the majority of minutes from the conference which had been privately preserved and had so far been unknown. It is, so far, the only known non-communist written source on those events. The minutes themselves illustrate and document political deliberations and discrepancies of minister Ivan Šubašić and a part of party leaders under the circumstances of the newly founded Yugoslav communist dictatorship in the summer of 1945, and also contains numerous interesting information about post-war persecution, killings and the positions of supporters of the Croatian Peasant Party and Croats in general in the renewed Yugoslavia.

Keywords: *Croatian Peasant Party; Ivan Šubašić; the Esplanade Hotel conference; the Executive Committee of the Croatian (Republican) Peasant Party; Vladko Maček; elections for the Constitutional Assembly of the Democratic Federative Yugoslavia*